

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lena Wahlberg

Kausalitet och juridik

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Aleksander Peczenik

Ämnesområde: Allmän rättslära

VT 2001

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
2 KAUSALITET SOM ANSVARSGRUND	7
3 DET PROBLEMATISKA BEGREPPET	9
3.1 Nödvändighet och tillräcklighet	9
3.2 Särskilt om negativ kausalitet i juridiken	12
3.3 Frågan om ett juridiskt orsaksbegrepp	12
4 STRUKTURELLA FRÅGOR	14
4.1 Begreppsligt och metafysiskt orsakande	14
4.2 Metafysik och juridik	16
4.2.1 En värld med eller utan faktiska förbindelser	17
4.2.2 Vår kunskap om världen	17
4.3 Kausalitet utan fysiska förbindelser?	21
5 BEGREPPSANALYS	22
5.1 Metodologiska problem	22
5.2 Juridiskt vs icke-juridiskt orsaksbegrepp	25
5.2.1 Normativitet och juridiskt orsakande	25
5.2.1.1 Kontextens betydelse	27
6 KAUSALITET OCH ADEKVANS	34
6.1 Kausalitetens räckvidd	34
6.2 Problem för läran om adekvat kausalitet	35
6.3 Skyddsändamålsläran	37
6.3.1 Skyddsändamålsläran som arbetsprogram	37
6.3.2 Begreppet ansvarsgrund	37

6.3.2.1 Den reall verkande ansvarsgrunden (kausalitet 1)	38
6.3.3 Den normativa värderingen	38
6.3.3.1 Det dubbla perspektivet	39
6.3.4 Kausalitet i den normativa värderingen (kausalitet 2)	40
6.3.4.1 Utläsandet av ersättningsbar skada ur ansvarsgrunden	40
6.3.4.2 Sambandets struktur	42
7 AVSLUTNING	49
LITTERATURFÖRTECKNING	50
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	52

Sammanfattning

I föreliggande uppsats diskuteras orsaksbegreppet i juridiken. Begreppets metafysiska oavhängighet uppmärksammas, varmed de svårigheter som är behäftade med kausalitet som metafysisk företeelse, och som i den tidigare debatten delvis bidragit till ämnets svårillgänglighet, kan undvikas. Vidare förespråkas en mer nyanserad beskrivning av kausalitet i juridiken än den som traditionellt formuleras i termer av nödvändiga och tillräckliga villkor, varefter visas hur en sådan kausalitetsmodell kan ersätta och förklara samband som i mindre kausalitetsvänligt sinnade kretsar antagits vara rent normativa.

Förord

En grundläggande tanke i min uppsats är vikten av att skilja mellan metafysik och begrepp. När det juridiska orsaksbegreppet diskuteras sätts inte sällan likhetstecken mellan metafysik och naturvetenskap, varpå frågan ställs huruvida juridiskt orsakande avviker härifrån. Enligt min uppfattning är redan denna frågeställning felaktig. Att de senaste naturvetenskapliga rönen är av intresse för frågan om metafysiskt orsakande innebär inte att naturvetenskapen i egenskap av vetenskap använder sig av metafysiskt orsakande. Min personliga uppfattning är dessutom att försök att fastställa vad - och om - metafysiskt orsakande egentligen är, är dömda att falla på eget grepp. Identifiering av metafysiskt orsakande förefaller nämligen falla tillbaka på vad vi begreppsligt sett förstår med orsakande. Ett exempel är fenomenet med spinning, där tillståndet hos två partiklar korrelerar trots avståndet dem emellan. Eftersom kausalitet antas kräva rumslig närhet, anses spinning av många inte utgöra genuin kausalitet. Uppfattningen ges ofta ytterligare stöd av ad hoc - betonade, likaledes begreppsliga motiveringar. Kort sagt tycks undersökningen av metafysiskt orsakande begränsas av uppfattningen om vari sådant orsakande kan bestå.

Intressantare då, enligt min mening, att undersöka begreppen i sig. Eftersom orsaksbegreppet, med den argumentation jag för, är oavhängigt metafysik, blir en sådan undersökning delvis enklare, då ytterligare metafysiska frågor om huruvida världen är deterministisk och vad tid egentligen är saknar betydelse.

Gränserna för orsaksbegreppets tillämpning är därmed epistemologiska snarare än metafysiska. Bortsett från processrättsliga teknikaliteter, är det min uppfattning att juridiken i teori och princip delar den naturvetenskapliga epistemologin, på samma sätt som den delar epistemologin hos andra vetenskaper som kan tänkas vara juridiskt relevanta. För att så är fallet talar inte minst det faktum att sakkunniga tillkallas när de verksamma juristernas egen kunskap inom en sådan disciplin antas vara bristfällig. Det saknas därför anledning att a priori utgå från att det juridiska orsaksbegreppet skulle skilja sig från t ex det naturvetenskapliga.

Vidare tror jag att en liberal inställning bör antas i förhållande till möjliga formuleringar och avgränsningar av orsak och verkan. Jag delar Sintonens uppfattning att skillnader mellan valet av orsak i olika kontexter kan ha sin förklaring i skilda intresseperspektiv snarare än i vad olika discipliner lägger i begreppet orsakande, även om han enligt min uppfattning är för snabb med att konstatera att så också är fallet. Till skillnad från Sintonen, som helt enkelt identifierar orsakande med nödvändig betingelse, anser jag att jämförelser av vad som läggs i begreppet orsakande i olika kontext återstår att göras.

Jag förhåller mig överhuvudtaget skeptisk till definitioner av orsakande enbart i termer av nödvändiga eller tillräckliga betingelser. Begreppen förutsätter tämligen långtgående antaganden om kausala fält, vilka visat sig svåra att identifiera. Det är dock framförallt min uppfattning att vår intuitiva bild av en identifierad orsaks inverkan i ett visst händelseförlopp innehåller mer ”information”

än att orsaken utgjort exempelvis en nödvändig betingelse för verkan. Ett mer nyanserat sätt att formulera orsakande kan i stället vara i termer av mer eller mindre ökad sannolikhet. Även om ökad sannolikhet traditionellt använts för att beteckna metafysisk kausalitet, tror jag att kravet lämpar sig synnerligen väl för begrepp som till sin natur är epistemologiskt begränsade. Ökad (epistemologiskt begränsad) sannolikhet är ju en förutsättning för att vi alls skall anta kausalitet föreligga.

För juridikens del uppvisar resonemang i termer av ökad sannolikhet för skada uppenbara likheter med teorin om adekvat kausalitet liksom med föreställningar om fara. Det förefaller mig inte orimligt att det skulle gå att konstruera en modell där orsak och fara, på ett tydligare sätt än vad som är fallet idag, binder samman frågorna om culpa och om ansvarets gränser. Håkan Andersson tar ett steg i riktning mot en sådan modell men han gör det genom att förneka kausalitetens betydelse och i stället förlita sig på normativitet. Bakgrunden till detta förnekande, om vilket han för övrigt inte är den förste, är såvitt jag kan se att de traditionella juridiska verktygen för att beskriva kausalitet och avgränsa orsak och verkan ofta är just för onyanserade. En förklaring av sambandets natur i mer nyanserade kausala termer skulle ha fördelar från rättssäkerhetssynpunkt framför en teori som, i likhet med Anderssons, förutsätter en normativ bedömning för varje enskilt fall.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
C	Orsak
Ch	Chance
E	Verkan
F	Följd
FAL	Lagen (1927:77) om försäkringsavtal
G	Gärning
HD	Högsta Domstolen
JT	Juridisk tidskrift
JustR	Justitieråd
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
S	Relevanta omständigheter
SDS	Sydsvenska Dagbladet
SkL	Skadeståndslagen (1972:207)
SvJT	Svensk Juristtidning

¬	negation ("icke")
? x...?	Existenskvantifikator använd i fråga ("finns det något x sådant att...?")

1 Inledning

Föreställningar om kausalitet, orsakande, spelar utan tvekan en central roll för vår förståelse av världen. Kausala överväganden ligger till grund för våra förväntningar om vad som kommer att ske liksom för våra förklaringar om vad som skett och utgör en förutsättning för rationaliteten i vårt handlande. Kausala modellers betydelse för vårt tänkande speglas i det språk vi använder: *eftersom*, *på grund av*, *förmå*, *ge upphov till*, *konsekvens*, *effekt* – listan kan göras lång – är alla språkliga konstruktioner som uttrycker föreställningar om kausalitet.

Också inom det juridiska systemet har uppfattningar om kausalitet stor betydelse. Principen att den som gjort sig skyldig till ett i samhällets ögon klandervärt handlande får bära ansvaret för följderna därav, kan karaktäriseras som en juridikens grundsats, där redan begreppet *följd* förutsätter orsakande. I den juridiska doktrinen har flera försök gjorts att formulera ansvarsområdet i termer av kausala resonemang. Ett exempel är teorin om adekvat kausalitet, där avsikten är att skära bort de följder som i och för sig kan härledas till den aktuella handlingen men som likväl anses alltför avlägsna för att den handlande rimligen skall behöva bära ansvaret härför.

Begreppet orsakande är emellertid komplext. Oenighet om vad orsakande egentligen är liksom förmodade diskrepanser mellan det juridiska orsaksbegreppet och det naturvetenskapliga har givit upphov till den ganska ofta förekommande ståndpunkten att juridiken har ett eget, normativt, orsaksbegrepp. Komplexiteten har därtill ibland föranlett det kontroversiella antagandet att kausalitetens betydelse i det juridiska systemet är försumbar eller i vart fall starkt överdriven.

Det går knappast att förneka att frågan om kausalitet är problematisk. Det är emellertid min uppfattning att många av de problem som uppkommit i den juridiska diskussionen av orsaksbegreppet har sin grund i en sammanblandning av problemområden. För att åstadkomma en rättvisande analys av kausaliteten i det juridiska systemet bör därför ett helhetsgrepp tas.

Syftet med föreliggande uppsats är att försöka klargöra strukturen hos och avgränsningen av det juridiska orsaksbegreppet som undersökningsobjekt. En viktig frågeställning är därmed begreppets placering, d v s hur det förhåller sig till ett eventuellt metafysiskt orsakande, epistemologiska problem och användningen av kausalitet i naturvetenskapliga sammanhang. Frågan kan sammanfattas till att gälla vilka förutsättningar det i juridiken använda orsaksbegreppet bygger på. Vidare försöker jag, mot bakgrund av den struktur som skisseras, besvara frågan om det finns anledning att anta att det juridiska orsaksbegreppet är normativt på ett sätt som det naturvetenskapliga inte är. Ett centralt problem är därvidlag vari det orsakande juridiken förlitar sig på består, samt hur det förhåller sig till mer normativa spörsmål om oaktasamhet och ansvarsområde. Ytterligare en intressant fråga blir därmed att undersöka huruvida det går att fastställa ansvarsområdets gränser utan antaganden om kausalitet.

Undersökningen är principiell i den meningen att den inte är empirisk. Det är i huvudsak den a priori strukturen hos begreppsbildningen som står i fokus, även om rättsfall kommer att användas som illustration när så är befogat. Jag undersöker alltså inte i första hand det materiella innehållet hos kausaliteten så som den används i juridiken, eftersom en sådan undersökning enligt min uppfattning förutsätter att strukturella problem först klargjorts. Redan denna strukturella diskussion kommer förvisso att resultera i vissa slutsatser om det materiella innehållet hos begreppet.

Det material som används är av såväl filosofiskt som juridiskt ursprung. Filosofiska slutsatser kommer, när de avser metafysisk kausalitet, att användas i den mån de också är tillämpliga på ett genom uppsatsen avgränsat juridiskt orsaksbegrepp. Ett i detta sammanhang betydelsefullt arbete är Mellors *The facts of causation*. Den för uppsatsen centrala frågan om det juridiska orsaksbegreppets placering har nyligen berörts av Hellner i artikeln *Causality and causation in the law*. Eftersom jag, som kommer att framgå, inte delar den uppfattning på vilken Hellner bygger sina slutsatser i denna fråga, är emellertid föreliggande uppsats ingen vidareutveckling av Hellners arbete. Ytterligare för uppsatsen viktig litteratur är bl. a Peczeniks *Causes and damages* och Sintonens *Causation and the legal point of view*. Vidare används Håkan Anderssons *Skyddsändamål och adekvans* som fallstudie.

Efter att i kapitel 2 kortfattat ha motiverat det grundläggande antagandet att kausalitet i vart fall måste spela en juridiskt relevant roll genom att utgöra en förutsättning för ansvar, övergår jag i uppsatsens kapitel 3 till att presentera och diskutera några av de problem som är hänförliga till orsakande i allmänhet och till det juridiska orsaksbegreppet i synnerhet. Kapitel 4 ägnas åt att skissera det juridiska orsaksbegreppets förhållande till metafysik, naturvetenskap och epistemologi, där även beviskravens betydelse diskuteras. I kapitel 5 diskuteras problem som är hänförliga till mer interna aspekter hos det juridiska orsaksbegreppet som sådant och i uppsatsens sjätte kapitel undersöks, mot bakgrund av de slutsatser som dragits, i vad mån frågan om ansvarets gränser kan besvaras på rent normativa grunder, utan hjälp av kausala överväganden. Uppsatsen är, som nämnts, i denna senare del en fallstudie av Håkan Anderssons skyddsändamålslära. Det avslutande kapitel 7 ägnas åt en sammanfattning av vad som sålunda framkommit.

2 Kausalitet som ansvarsgrund

Orsakssamband, kausalitet, mellan den potentiellt ansvariges aktivitet / passivitet och inträffad skada kan betraktas som en gemensam förutsättning för skadeståndsrättsligt ansvar.¹ För att culpaansvar skall inträda krävs sålunda kausalitet mellan ett culpöst handlande och inträffad skada. Vid strikt ansvar krävs kausalitet mellan skadan och den för verksamheten typiska faran. För jämkning p g a medvållande krävs på motsvarande sätt att förhållandet på den skadelidandes sida inverkat på händelseförloppet.²

Också inom andra rättsområden uppställs i många fall ett krav på orsakssamband mellan handling och skada. För att någon skall hållas straffrättsligt ansvarig för fullbordat brott krävs t ex kausalitet mellan gärning och den följd som utgör brottets fullbordande. Vid försök till brott är situationen förvisso en annan. Försök kännetecknas ju just av att den avsedda följden inte inträffar. Orsakssambandets betydelse gör sig dock likväl gällande vid kriminaliseringen av försök genom att s k otjänliga försök inte bestraffas.³ Enligt BrB 23:1 dömes för försök till brott ”såframt fara förelegat för brottets fullbordande eller sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utesluten”. Den närmare innebörden av begreppet *fara* är knappast klarlagd.⁴ Begreppet torde dock vara intimt förknippat med vår uppfattning om potentiella orsakssamband.⁵

Även försäkringsrätten präglas av uppställda krav på orsakssamband. Som Hellner påpekar föreligger visserligen i normalfallet ingen kausalitet mellan försäkringsgivarens åtagande och inträffad skada.⁶ Icke desto mindre spelar kausaliteten en stor roll vad gäller försäkringsbolagets ersättningsskyldighet. Så är naturligtvis fallet beträffande ansvarsförsäkring, där kausalitet på skadeståndsrättslig grund fordras, men också i andra fall där ersättningsskyldighet förutsätter att skadan orsakats på visst sätt. Om försäkringstagaren brustit i sin upplysningsplikt kan vidare nedsättning av försäkringsersättningen i vissa fall ske enligt den s k *kausalitetsregeln*.⁷ Ersättningen sätts då ned med hänsyn till om det verkliga förhållandet varit av betydelse för försäkringsfallet. I andra fall sätts försäkringsersättningen ned enligt den s k *prorataregeln*.⁸ Prorataregeln innebär att

¹ Jfr Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 195

² SkL 6:1, jfr Bengtsson, *Om jämkning av skadestånd*, s 94 f

³ Enligt Nils Jareborg kan detta lämpligen motiveras av ett krav på vad han kallar existensiell möjlighet, vilket innebär att det skall gå att konstruera en kausallinje som leder från gärningen (G) till följden (F). (*Straffrättens ansvarslära*, s 79 ff och *Straffrättens gärningslära*, s 101 f) I ett antal rättsfall från senare tid har ansvar dock utdömts för försök där följden, d v s fullbordat brott, inte varit existensiellt möjlig. Se bl. a NJA 1985 s 544 och NJA 1990 s 354.

⁴ I såväl förarbeten som doktrin laboreras med begreppen abstrakt och konkret orsakande. (Jfr t ex Hoflund, *Om farebegreppet i straffrätten* och SOU 1996:185) Som Jareborg påpekar (*Straffrättens gärningslära* s 107) är en sådan uppdelning emellertid föga klagörande.

⁵ Jfr bl a Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, s 100 ff

⁶ Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 196

⁷ Jfr FAL 6 § 3 st

⁸ Jfr FAL 6 § 2 st

försäkringsgivarens ansvar begränsas till vad som svarar mot den erlagda premien. Något krav på orsakssamband mellan avtalsbrottet och nedsättningen uppställs då inte. Även prorataregeln förutsätter dock ett tänkande i kausala termer: endast brister i upplysningsplikten av betydelse för försäkringsgivaren sanktioneras,⁹ vilket får antas utgöra de brister där det oriktigt angivna verkliga förhållandet står i ett potentiellt orsakssamband till skadan.

Kausalitetens roll i det juridiska systemet är emellertid inte oomtvistad. Från rättsekonomiskt håll liksom hos förespråkare av teorin om distributive justice görs t ex gällande att ekonomiska överväganden snarare än kausalitet avgör ersättningsfrågan. Å andra sidan förefaller även dessa teorier förutsätta orsakssamband mellan handling och skada för att frågan om ansvar över huvud taget skall aktualiseras. Vad gäller metoder för att fastställa ansvarets gränser, anses normskyddsläran och skyddsändamålsläran inte i lika hög grad som läran om adekvat kausalitet bygga på antaganden om orsakssamband. Så betonar t ex Andersson vikten av att hålla isär den faktiska frågan om kausalitet och den rättsliga frågan om ansvaret och ansvarets gräns.¹⁰ Andersson anger dock som förutsättning för ansvar att ”den *ansvarsgrundande faktorn har verkat reallt på något sätt* såsom en [...] tillräcklig och nödvändig betingelse [...] nödvändig men inte tillräcklig betingelse eller [...] tillräcklig men inte nödvändig betingelse”.¹¹ Begrepp som nödvändig och tillräcklig betingelse används traditionellt för att ange förekomsten av ett orsakssamband. Också i Anderssons skyddsändamålslära är alltså kausalitet en förutsättning för ansvar, om än ej ensam sådan. Det saknas skäl att anta att något annat skulle gälla för normskyddsläran i övrigt.¹²

Även om uppfattningarna om kausalitetens mer exakta roll i juridiken kan gå isär torde det inte vara alltför djärvt att sluta sig till att juridiska ansvarsfrågor till stor del baseras på antaganden om orsakssamband. Subjektiva rekvisit som uppsåt och oaktsamhet bygger vidare på faktisk eller möjlig insikt om potentiellt orsakande. Tilliten till kausalitet tycks för övrigt vara av central betydelse för det mänskliga agerandet överhuvudtaget. Hade vi inte trott att vi genom vårt handlande skulle kunna åstadkomma, orsaka, ett visst resultat, hade vi inte heller haft någon anledning att handla.

⁹ Jfr FAL 9 §

¹⁰ Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 307

¹¹ *ibid*, s 311

¹² Se vidare nedan 6.1 om skillnaden mellan normskyddsläran och skyddsändamålsläran.

3 Det problematiska begreppet

Det råder onekligen en viss intuitiv konsensus om vad som skall förstås med begreppet orsakande. Termer som orsak och verkan utgör en del av vårt vardagliga språk och har tillåtit mig att, förhoppningsvis begripligt, diskutera kausalitet som möjlig ansvarsgrund utan att först definiera begreppet som sådant. Det tycks alltså finnas en allmän och i vart fall ungefärlig gemensam uppfattning om vad orsakande innebär. Mot bakgrund av orsaksbegreppets betydelse för vårt handlande saknas anledning att anta att denna uppfattning på ett avgörande sätt skulle vara beroende av tillhörigheten till visst språkkollektiv. Att klargöra orsaksbegreppets innebörd har emellertid visat sig vara desto mer problematiskt. Otaliga filosofer har försökt uttröna kausalitetens innersta väsen men det finns än idag ingen allmänt vedertagen definition av begreppet. I detta avsnitt diskuterar jag några problem som är särskilt intressanta för klargörandet av orsaksbegreppet i en juridisk kontext.

3.1 Nödvändighet och tillräcklighet

I juridiska kontexter används som framgått ofta resonemang i termer av tillräcklig och nödvändig betingelse för att fastställa ansvarsgrundande orsakssamband. Bedömningen tycks emellertid inte ske enligt något enhetligt kriterium. I vissa fall är den ansvarsgrundande handlingen, förutsatt antaganden om den normala bakgrunden och frånvaron av konkurrens, både nödvändig och tillräcklig för den inträffade skadan, medan i andra fall endast det ena av kriterierna tycks vara uppfyllt. Aleksander Peczenik har föreslagit en alternativ uppdelning i vad han kallar *starka*, *svaga* och *redundanta* orsaker, som förefaller fungera.¹³

Begreppen nödvändighet och tillräcklighet är emellertid långt ifrån oproblematiska. En första svårighet rör tolkningen. För att beteckna en *nödvändig betingelse* brukar man också använda det latinska uttrycket *conditio sine qua non*, på svenska ungefär ”förutsättning utan vilken icke”. Innebörden är alltså grovt uttryckt att den aktuella företeelsen inte skulle ha inträffat om betingelsen inte varit för handen. En dylik formulering är emellertid inte entydig. Skall det t ex för att betrakta en betingelse som nödvändig krävas att den inträffade följden *inte hade kunnat inträffa* på något annat sätt eller räcker det med att den i det aktuella fallet *faktiskt inte hade inträffat* om inte betingelsen i fråga förelagat? Av situationer med sk multipla eller konkurrerande skadeorsaker får man intrycket att begreppet nödvändig betingelse skall tolkas snävt. A anses inte ha orsakat C:s död mindre bara för att B skulle ha dödat C om inte A hade gjort det. Detta torde för övrigt gälla i såväl vardagliga som juridiska kontexter. Enligt Lennart Åqvist kan kravet på nödvändig betingelse formuleras så att ”*det är icke fallet att [skadan skulle ha timat även om handlingen icke hade*

¹³ Se vidare Peczenik, *Causes and damages*, s 6 ff

utförts]”, vilket är detsamma som att skadevällaren hade möjlighet att undvika skadan.¹⁴ För att denna formulering skall kunna appliceras på det nyss nämnda fallet med A och B som skjuter C, tycks dock krävas att formuleringen justeras till att lyda ”det är icke *nödvändigtvis* fallet att [skadan skulle ha timat även om handlingen icke hade utförts]”, varmed problematiken delvis kvarstår.

Förklaringen är kanske snarare att begreppet nödvändighet egentligen skall tolkas så att en betingelse är nödvändig för en viss effekt om och endast om effekten *inte hade inträffat på just precis det aktuella viset* utan betingelsen i fråga. För att konstatera att betingelsen varit nödvändig på detta vis tycks emellertid krävas att det redan konstaterats att betingelsen faktiskt *orsakat* effekten. Begreppet nödvändighet förefaller därmed alltför informationsfattigt för att uttrycka vad som egentligen avses med orsakande.

Problemet är till sin struktur snarlikt det Jareborg anför beträffande det s k hypotetiska prov som brukar användas för att konstatera att en viss betingelse varit nödvändig för en inträffad skada. Ett hypotetiskt prov innebär att man ställer sig frågan huruvida skadan inträffat om händelsen i fråga inte varit för handen. Som Jareborg påpekar tillför emellertid ett sådant hypotetiskt prov ingen ny kunskap, då resultatet är beroende av betraktarens ursprungliga uppfattning om huruvida betingelsen var nödvändig för den inträffade skadan.¹⁵ Den av Jareborg anförda kritiken berör dock snarare ett epistemologiskt problem, medan den ovan diskuterade problematiken är av begreppslig natur.

Också begreppet tillräcklighet är som nämnts problematiskt. Som exempel på detta nämner Hellner att en person A försummat att sanda gångbanan utanför sitt hus, varpå B halkar, bryter benet och blir arbetsoförmögen. A:s oaktsamhet betraktas som en tillräcklig betingelse även om B:s skor, balansförmåga och hälsotillstånd också bidragit till skadan.¹⁶ För att en betingelse skall vara tillräcklig för att en viss följd skall inträffa krävs egentligen också att inga omständigheter som skulle kunnat ha förhindrat följden är för handen.¹⁷ I filosofiska sammanhang brukar man lösa problemen med att tala om den normala bakgrunden eller s k kausala fält.¹⁸ Enligt John Mackie ingår också en generell beskrivning av frånvaron av möjliga störningar i det kausala fältet.¹⁹

Om ett redan inträffat händelseförlopp analyseras, kan alla betingelser bortsett från den för undersökningen intressanta, t ex en skadevällares handling, betraktas som del av det kausala fältet. Vanligare är nog att man nöjer sig med ett mer begränsat kausalt fält, i vilket ingår ”naturliga” element i form av t ex närvaron av syre, men också mer ”situationsspecifika” element i stil med den skadeståndsrättsliga principen att skadevällaren får ta den skadelidande som han finner honom, eller ”normala” mänskliga handlingar. Hur det kausala fältet skall

¹⁴ Lennart Åqvist, *Kausalitet och Culpaansvar inom en logiskt rekonstruerad Skadeståndsrätt*, s 47

¹⁵ Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, s 95 ff. Jfr även Strahl, *Orsaksrequisitet i straffrätten*, s 275 f

¹⁶ Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 198

¹⁷ Jfr Russell, *On the notion of cause*

¹⁸ Jfr t ex Mackie, *The cement of the universe*, s 35

¹⁹ Mackie, *The cement of the universe*, s 145

preciseras är naturligtvis oerhört problematiskt (jfr nedan, avsnitt 5.2.1.1). Det är dock intressant att notera att antagandet av kausala fält är nödvändigt för att begreppen nödvändighet och tillräcklighet alls skall kunna hanteras. Eftersom det kausala fältet till stor del beror på vilket intresseperspektiv som anläggs kommer emellertid begreppen inte att tjäna något syfte för att definiera metafysiskt orsakande. Det finns alltså en spänning mellan metafysik och pragmatik (jfr nedan 4.1).

En fördel med formuleringar i termer av nödvändighet och tillräcklighet är att dessa kan uttryckas i logiska termer. Den största nackdelen med att enbart förlita sig på dessa begrepp är enligt min mening att så mycket information om relationen mellan orsak och verkan går förlorad. Logiken säger ju inte mycket om kausaliteten som företeelse.

Ett alternativ till att uttrycka kausalitet i termer av nödvändighet och tillräcklighet är att använda sig av sannolikhetsformuleringar.²⁰ I ett relativt nyutkommet arbete presenterar D H Mellor en kausalitetsteori enligt vilken en orsak måste öka sannolikheten för sina effekter.²¹ För att beteckna sannolikheten använder Mellor uttrycket *chance*.²² Mellors *chance* kan kortfattat beskrivas som en objektiv tendens att i en hypotetisk oändlig mängd generera en viss frekvens.²³ Det är alltså inte frågan om epistemologisk sannolikhet (jfr nedan).²⁴

Att en orsak C ökar sannolikheten för att en verkan E skall inträffa, betyder att E:s sannolikhet i den aktuella situationen S med C, alltså $ch_{(C)}(E)$ är större än sannolikheten för E i samma situation men utan C, $ch_{(-C)}(E)$, alltså att $ch_{(C)}(E) > ch_{(-C)}(E)$.²⁵ C är tillräcklig för E om och endast om $ch_{(C)}(E) = 1$ och nödvändig för E om och endast om $ch_{(-C)}(E) = 0$.

Hur man väljer att förhålla sig till Mellors teori beror mycket på om man antar en deterministisk syn på världen eller ej. Det kan här nämnas att vetenskapen idag anser händelser på kvantnivå uppträda indeterministiskt medan konsekvenserna av detta på makronivå är oklara. Lika litet som det i denna uppsats finns möjlighet att presentera Mellors teori i sin helhet, finns det utrymme att gå in på dylika problem. Intressant är dock att konstatera att det finns mer känsliga förhållningssätt till kausalitet än det som formulerar kausalitet i termer av nödvändiga och tillräckliga villkor. Vidare bör noteras att epistemologisk sannolikhet, som i den juridiska konstruktionen *vir optimus* (jfr nedan 6.2), kan existera parallellt med en eventuellt deterministisk värld, vilket ger upphov till frågan i vad mån ett juridiskt orsaksbegrepp kan existera oberoende av metafysiskt orsakande (jfr nedan 4.2).

²⁰ För kritik av detta synsätt, jfr bl. a Hesslow *Two notes on the probabilistic approach to causality*

²¹ Mellor, *The facts of causation*, s 67

²² *ibid*, s 44 - 51

²³ *ibid*, s 42

²⁴ Även om vår tro att P bör närma sig samma värde som sannolikheten för P (*ibid*, s 33)

²⁵ *ibid*, s 67

3.2 Särskilt om negativ kausalitet i juridiken

Ett intressant problem är att juridiken accepterar så kallad negativ kausalitet dvs orsakande genom underlåtenhet. En person som befinner sig i garantställning i förhållande till en drucknande kan dömas för mord om han eller hon inte ingriper för att försöka hjälpa vederbörande. Också inom skadeståndsrätten kan passivitet vara ansvarsgrundande. Så är fallet när skyldighet att handla är föreskriven i lag eller följer av avtal. Också den som genom en positiv handling skapat en fara har en skyldighet att agera för att försöka förebygga skador.²⁶ Man kan naturligtvis argumentera för att det är underlåtenheten att hindra skadan som sanktioneras och inte ett antaget orsakssamband mellan passiviteten och skadan. Så är ju fallet i t ex Frankrike, där det är underlåtenheten att ingripa som är straffvärd och något orsakssamband inte postuleras.²⁷ I de situationer där handlingsskyldighet ålagts den som genom en positiv handling skapat en fara kan vidare hävdas att det är den positiva handlingen och inte passiviteten som sådan som orsakat den efterföljande skadan. Av många rättsfalls formuleringar hänvisas dock direkt till orsakssambandet mellan underlåtenhet och skada som ansvarsgrund. Ett exempel är det så kallade Tsesisfallet, NJA 1983 s 3, där HD konstaterade att det var klart att ”det i förevarande fall förelegat ett direkt orsakssamband mellan Grinnes underlåtenhet att i föreskriven ordning avge rapport om sin upptäckt av grundet och den uteblivna omsektoreringen av Fifongs fyr.”²⁸ Det får därför antas att juridiken faktiskt använder sig av negativ kausalitet.

3.3 Frågan om ett juridiskt orsaksbegrepp

Särskilt juridikens användning av negativ kausalitet har givit upphov till uppfattningen att juridiken har ett eget orsaksbegrepp. Många filosofer menar att negativ kausalitet inte är en form ”genuin” kausalitet.²⁹ Enligt Jareborg är orsaksbegreppet, när mänskligt handlande står i förgrunden, ett socialt begrepp och inte ett naturvetenskapligt.³⁰ Också Strahl tycks vara av uppfattningen att det juridiska orsaksbegreppet har ett eget innehåll:³¹

Vad orsakande egentligen är och hur orsakande egentligen går till är frågor utan direkt intresse för straffrätten, och för juridiken över huvud. Frågan vad kravet på orsakande, kausalitet, i straffrätten innebär är icke: Vad är orsak? Den är i stället: Vad menar lagen med orsak? Frågan är till sin natur en tolkningsfråga.

²⁶ Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 105 ff

²⁷ Se Code pénal, art. 223 –5 till 223 –7.

²⁸ NJA 1983 s 3, s 79

²⁹ Jfr t ex Phil Dowe, *Preventions and omissions*, s 1

³⁰ Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, s 89

³¹ Strahl, *Orsakstrekkvisitet i straffrätten*, s 271

Att juridiken skulle ha ett eget orsaksbegrepp är emellertid en långt ifrån allmänt vedertagen uppfattning.³² Det är i stället vanligt att skilja mellan frågan om kausalitet och frågan om adekvans, där den senare antas ha en mer renodlat juridisk karaktär.³³ Ovan antydde dock att den för adekvansen använda sannolikhetsbedömningen uppvisar släktdrag med vissa filosofiska bestämningar av orsaksbegreppet. Det kan beträffande argument för ett särskilt juridiskt orsaksbegrepp med hänvisning till negativ kausalitet uppmärksammas att negativa kausala förklaringar förekommer också inom naturvetenskaperna; en människas död kan t ex förklaras med att hennes hjärna inte fick tillgång till syre. I den filosofiska litteraturen förekommer också ibland uppfattningen att negativ kausalitet faktiskt är en form av genuin kausalitet.³⁴

Hellner hävdar i en nyligen utkommen artikel att problemet har sitt ursprung i att den svenska termen kausalitet inte lyckas skilja mellan två faktiska och skilda begrepp. I engelskan används enligt Hellner i stället *causality* för att beteckna lagbunden, naturvetenskaplig och filosofiskt intressant kausalitet, medan *causation* betecknar en mindre strikt form av kausalitet, som används inom bl. a juridiken.³⁵

Vad jag erfarit gör tvärtemot vad Hellner menar engelskan ingen sådan uppdelning. Tvärtom talar filosofer i regel om just *causation* när de säger sig undersöka metafysiskt orsakande. Hellner närmar sig emellertid ett viktigt problem, nämligen den strukturella placeringen av orsaksbegreppet i juridiken. I det följande kapitlet gör jag ett försök att skissera det juridiska orsaksbegreppets relation till naturvetenskap och till ett eventuellt metafysiskt orsakande.

³² Se t ex Matti Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 17

³³ Jfr t ex Hellner, *Anm. Av Hart and Honoré*, s 525 f

³⁴ Se t ex Johannes Persson, *The determinables of explanatory mechanisms*, s 79, Mellor, *The facts of causation*, s 163 ff, Persson-Sahlin, *A fundamental problem of causation (with no solution)*, s 3

³⁵ Hellner, *Causality and causation in law*

4 Strukturella frågor

4.1 Begreppsligt och metafysiskt orsakande

Som ovan noterats tycks det råda en spänning mellan metafysik och pragmatik. En historisk återblick kan åskådliggöra problematiken:

Den skotske filosofen David Hume framförde på 1700-talet uppfattningen att vi inte kan uppfatta kausaliteten; vi ser bara regelbundenheterna och efter att ha iakttagit dem tillräckligt många gånger uppfattar vi sammanhanget som nödvändigt.³⁶ Hume inspirerade bl. a Immanuel Kant, som menade att relationen orsak - verkan var en förståndsform, en s k kategori, nödvändig för vår förståelse av världen.³⁷ Att som Hume beskriva orsakssamband som ett regelbundet sammanhang mellan två företeelser kritiserades på 1800-talet av John Stuart Mill för att vara alltför svagt. Natt och dag är t ex rent faktiskt men inte kausalt förbundna, eller mer precist, inte förbundna som orsak och verkan. För att det skall vara frågan om orsakande krävdes enligt Mill inte bara ett regelbundet utan även *nödvändigt* sammanhang mellan två företeelser: de måste vara obetingat förbundna.³⁸ Mill antog alltså, till skillnad från Hume, att det måste finnas ett nödvändigt sammanhang mellan orsak och verkan i världen och inte bara i vår uppfattning av den.

Huruvida Hume ansåg att kausalitet inte har någon av medvetandet oberoende existens är oklart. Mer tydlig i sin kritik av kausaliteten som verklig företeelse är bl. a Bertrand Russell.³⁹ Enligt Russell har filosofers intresse av att försöka definiera orsakande sin grund i missuppfattningen att naturvetenskaperna använder sig av kausalitet. Att iaktta regelbundenheter kan i en vetenskaps barndom vara till hjälp för att fastställa samband men förhållandena i de mer avancerade naturvetenskaperna, som väl får antas motsvara verkligheten bättre, beräknas i stället med differentialekvationer.⁴⁰ Russells förkastande av kausaliteten har naturligtvis inte fått stå oemotsagd. John Mackie menar att användandet av differentialekvationer endast är en annan aspekt på orsaksfenomenet. Medan differentialekvationerna t ex beskriver accelerationen vid en viss tidpunkt, beskriver vårt vanliga orsaksbegrepp hastigheten, alternativt den tillryggalagda sträckan, före och efter denna tidpunkt. Russells differentialekvation är alltså gränsvärdet mellan orsak och verkan, där tiden går mot noll.⁴¹

Även om Russell inte lyckats motbevisa existensen av kausala mekanismer, uppmärksammar han ett annat problem, nämligen det hur orsak och verkan skall

³⁶ Hume, *Treatise of Human Nature*. Det kan tilläggas att Humes uppfattning inte delas av alla, jfr bl a Mellor, *The facts of causation*, s 107-108

³⁷ Kant, *Critique of pure reason*, s 113 f

³⁸ Mill, *A system of Logic Ratiocinative and Inductive*.

³⁹ Russell, *On the notion of cause*

⁴⁰ *ibid*, s 194

⁴¹ Mackie, *The cement of the universe*, s 146 ff

bestämmas. I sin argumentation mot kausalitet påpekar han att det inte finns några ”naturliga” orsaker i världen.⁴² En orsak är, liksom dess verkan, en process och det finns inget objektivt sätt att avgränsa den, ej heller att skilja den från verkan. Av samma anledning finns det heller ingen objektiv möjlighet att avgränsa den process som utgör verkan i tiden.⁴³

Det tycks alltså vara nödvändigt att skilja mellan vad som kan kallas ”metafysiskt orsakande” och vårt mänskliga ”orsaksbegrepp”. I den filosofiska litteraturen intresserar man sig kanske i första hand för det förra. Så säger sig t ex Mellor undersöka vad som utgör ”causation in the world” och inte ”the everyday concept of causation”,⁴⁴ liksom Kistler säger sig leta efter ”la relation particulière que réalise, dans notre monde, la relation causale” och inte ”la notion de causalité du sens commun”.⁴⁵ Hart och Honoré intresserar sig däremot för ”the plain man’s notions of causation”, då de antar att det är detta som används i juridiken.

Enligt min mening påkallar sökandet efter det metafysiska orsakandets essens stor försiktighet. Att isolera en företeelse i världen och kalla denna ”verkligt orsakande” riskerar att resultera i en rent stipulativ definition. Det är förvisso möjligt att gå tillväga på det viset och sålunda förneka att vad vi i vardagliga sammanhang betraktar som orsakande - i den mån det skiljer sig från det utpekade ”verkliga orsakandet” - utgör orsakande. Kanske är det så att det inte finns någon metafysisk företeelse som motsvarar vårt vardagliga begrepp men i så fall inställer sig också frågan på vilka grunder vi kallar en helt annorlunda metafysisk företeelse för ”orsakande”.

Hur förhåller sig då det naturvetenskapliga orsaksbegreppet till ett eventuellt metafysiskt orsakande? Den frågan kan och bör knappast besvaras inom ramen för en juridikstuderandes examensarbete. Dock tror jag att man redan för detta arbetes vidkommande bör uppmärksamma en viss tvetydighet i vad som kallas ”det naturvetenskapliga orsaksbegreppet”:

Å ena sidan kan detta sägas omfatta vår kunskap om hur världen egentligen fungerar. (1) Metafysiskt orsakande kan då antingen, i linje med Russell, avfärdas då det konstaterats att naturvetenskapsmännen beskriver världen med hjälp av differentialekvationer i stället för lagar om orsakande eller, i linje med Kistler, accepteras och t ex identifieras som överföringen av en viss kvantitet, såsom en viss mängd energi.⁴⁶ Sökandet efter det metafysiska orsakandet tampas dock med än svårare epistemologiska problem än naturvetenskapen själv. Man kan alltså inte utan vidare sätta likhetstecken mellan metafysiskt orsakande och (eventuellt bristen på) ett naturvetenskapligt orsaksbegrepp. Kunskapen om världen nås med naturvetenskapliga hjälpmedel på samma gång som en kritisk ställning måste intas i förhållande till dessas metafysiska status, som ju ingalunda är självklar. Det råder t ex oenighet om huruvida naturlagar skall betraktas

⁴² *ibid*, s 184

⁴³ Problemet med att avgränsa verkan är ju för juridikens del aktuellt just för frågan om ansvarets gräns och adekvans, se vidare nedan, kap 6

⁴⁴ Mellor, *The facts of causation*, s 5. En del av Mellors slutsatser kan dock vara av intresse också för vardagsbegreppsliga frågor.

⁴⁵ Kistler, *Causalité et lois de la nature*, s 96

⁴⁶ Kistler, *Causalité et lois de la nature*, s 75 ff

instrumentellt eller realistiskt och huruvida de verkligen är universellt sanna.⁴⁷ Att, som t ex Mellor, låta det metafysiska orsaksbegreppet bygga på naturlagar förutsätter ställningstagandet att dessa i vart fall är trivialt nödvändiga.⁴⁸ Därmed sammanhängande frågor om huruvida världen fungerar deterministiskt och vad tid egentligen är försvårar företaget ytterligare. Problem av denna typ är inte lika allvarliga för en vetenskapsman utan metafysiska ambitioner, då denne i regel nöjer sig med ett instrumentellt synsätt.

Det naturvetenskapliga orsaksbegreppet kan emellertid också beskrivas som naturvetenskapsmannens omdömen om världen (2). I diskussionen om s k negativ kausalitet ovan nämndes t ex att en läkare skulle kunna förklara en människas död som orsakad av syrebrist i hjärnan. Orsakande använt på ett dylikt - förvisso naturvetenskapligt - sätt, är nog mer mänskligt begreppsligt än metafysiskt. Det är överhuvudtaget svårt att föreställa sig ett samtal om världen människor emellan endast i termer av differentialekvationer.

4.2 Metafysik och juridik

Hur förhåller sig då det juridiska orsaksbegreppet till ett eventuellt metafysiskt orsakande? Är det juridiska orsaksbegreppet överhuvudtaget beroende av fastställandet eller ens existensen av metafysiskt orsakande?

Om man närmare betraktar de fall av fysiskt, icke – negativt, orsakande som läggs till grund för den juridiska frågan om ansvar, förefaller det rimligt att anta att ett juridiskt konstaterat orsakande, vare sig detta är svagt eller starkt, baseras på någon form av metafysiskt samband, grovt uttryckt: en kedja av händelser. (Vad gäller mental och s k negativ kausalitet är situationen något annorlunda. Jag återkommer till detta nedan, 4.3) Jareborg använder termen "kausalkedja",⁴⁹ vilket jag i det här fallet undviker, då en sådan term tycks förutsätta metafysisk kausalitet. Det ligger likväl ett metafysiskt antagande också i begreppet "kedja". Vi utgår från att två händelser utgör led i en kedja, eller vad jag kommer att kalla en metafysisk förbindelse, när vår kunskap om hur världen fungerar erbjuder en förklaring som kopplar händelserna till varandra. Om X släpper en sten (C) som efter 20 meters fall träffar Y i huvudet, varpå Y dör (E), anser vi C och E vara förbundna då vår kunskap om världen säger oss att fallande objekt accelererar med gravitationen och vid hög hastighet, och därmed uppnådd rörelseenergi, skadar mänskliga mjukdelar. Huruvida C ökar sannolikheten eller utgör en nödvändig eller tillräcklig betingelse för E, kan för tillfället lämnas därhän. Det är emellertid för fastställandet av förbindelsen, om än ej för frågan om metafysisk *kausalitet*, irrelevant om världen är konstruerad så att tingen besitter en

⁴⁷ Se t ex Nancy Cartwright, *The dappled world*, s 23 ff

⁴⁸ Jfr Mellor, *The facts of causation*, s 187 ff

⁴⁹ Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, s 84 ff

inneboende kausal potential⁵⁰ eller att universellt sanna naturlagar genererar kausalitet mellan fakta⁵¹.

För att vi med rätta skall kunna tala om en förbindelse tycks kunna uppställas främst två krav: 1) att förbindelser faktiskt finns, med andra ord att händelser i fråga inte inträffat alldeles slumpmässigt och oberoende av varandra och 2) att vi med vår kunskap om världen kan urskilja en förbindelse.

4.2.1 En värld med eller utan faktiska förbindelser

Kravet att världen skall innehålla faktiska förbindelser tycks kanske oproblematiskt men skulle kunna hotas av en - förvisso konstraintuitiv - av Karl Popper presenterad, möjlighet. Om man föreställer sig ett universum som fortgår i oändlighet, skulle det inte vara orimligt att detta under en tid förefaller följa vissa lagar trots att händelserna i själva verket inträffar slumpmässigt.⁵² En teoretiskt intressant fråga är hur en sådan (o)ordning skulle påverka den juridiska ansvarsfrågan. Den av X släppta stenen skulle ju i så fall lika gärna kunnat förbli hängande i luften, som falla och döda Y, eller för den delen för all del falla men utan att döda Y. Det tycks i sådana fall inte längre finnas någon anledning att hålla X ansvarig för Y:s död i de fall när stenen och Y uppträder som vi förväntar oss. Juridiskt ansvar tycks alltså förutsätta faktiska samband. Popper påpekar dock att det, så länge som världen uppträder som om den faktiskt vore lagbunden, är omöjligt för oss att få veta huruvida den i själva verket inte är det. Inte ens det att världen en dag börjar uppträda slumpmässigt visar att den inte fram till den tidpunkten följt vissa lagar. Möjligheten att världen är totalt slumpmässigt styrd torde därför vara praktiskt ointressant.⁵³

Det bör tilläggas att existensen av vad jag kallar metafysiska förbindelser inte förutsätter antagandet att naturlagar är universellt sanna, ens i en trivial bemärkelse. Det kan således finnas förbindelser utan att de ser exakt likadana ut överallt. Vidare borde det sakna betydelse om man vill tillskriva förbindelserna som sådana kausala egenskaper; det viktiga är att vi kan abstrahera en kausal förklaringsmodell ur dem, vare sig kausaliteten finns redan i förbindelserna i sig eller endast är ett sätt för oss att strukturera världen.

4.2.2 Vår kunskap om världen

Om vi väl accepterat att vi i vart fall måste utgå från att det finns förbindelser i världen, är det andra kravet (2) mer praktiskt intressant juridiskt sett.

⁵⁰ Jfr Cartwright, *How the laws of physics lie*, s 74 -86

⁵¹ Jfr Mellor, *The facts of causation*, s 187

⁵² Popper, *The logic of scientific discovery*, s 197

⁵³ *ibid*, s 198

Problematiken är dock invecklad, inte minst p g a kopplingen till vad som på sätt och vis kan kallas juridikens egen epistemologi (jfr nedan): beviskraven.

När man talar om vår kunskap om världens fysiska förbindelser förs tankarna osökt till den naturvetenskapliga kunskapen. En dömande instans som ställs inför frågan huruvida en förbindelse finns mellan två händelser, a och b, kan i okomplicerade fall besvara frågan utan att konsultera t ex medicinsk expertis. Bedömningen har likväl sin grund i naturvetenskapliga teorier om världen, men kan göras av domstolen själv då dessa teorier är så välkända att de så att säga är mänskligt allmängods. Ett exempel är att X med hjälp av en bomb spränger Y:s bil och att Y som befann sig i bilen omkommer av explosionen. Sambandet är uppenbart för var och en.

I mer komplicerade fall krävs dock hjälp från sakkunniga. Ett ganska innehållsrikt exempel är NJA 1962 s 469, där fråga var om förbindelsen mellan offrets död och det faktum att han tidigare blivit såväl misshandlad samt oberoende av misshandeln fallit i en trappa. Medicinalstyrelsens uttalande sammanfattades (av HD) så att:

”det vore i hög grad osannolikt, att vid obduktionen konstaterade hjärnskador till någon väsentlig del tillkommit genom fallet i trappan, men att intet funnes som motsade antagandet, att Gunnar Johansson genom detta fall kunde hava erhållit en spricka i skallbenet och/eller den pulsåderskada i hårda hjärnhinnan som medfört blödning mellan skallbenet och hårda hjärnhinnan. Tillika uttalas att det i och för sig väl vore möjligt, att blödningen före operationen medfört de irreparabla hjärnskador som varit den direkta dödsorsaken.”⁵⁴

Som framgår av citatet tycks den medicinskt sakkunniga här gå längre än att konstatera en föreliggande förbindelse: det talas t ex om ”den direkta dödsorsaken” (HD:s formulering är i den delen direkt hämtad från rättsläkarens promemoria).⁵⁵ En intressant fråga som jag delvis återkommer till nedan (5.2.1.1), är huruvida de sakkunnigas uttalanden om orsaksförhållandet (naturvetenskapligt orsaksbegrepp (2), se 4.1 ovan) överförs till den juridiska bedömningen. Det borde inte innebära ett kringgående av problemet att i nuläget nöja sig med att konstatera att domstolen i vart fall och i viss utsträckning (se nedan) använder sig av de sakkunnigas konstaterande av en föreliggande eller möjlig förbindelse.

Den av rättsläkaren konstaterade möjliga förbindelsen mellan fallet i trappan och döden föranledde HD att ogilla åtalet för vållande till annans död. Däremot bifölls skadeståndstalan också avseende dödsfallet, vilket i ett särskilt tillägg av JustR Hjalmar Karlgren motiverades med en särskild skadeståndsrättslig bevisbörderegulering i dylika fall.⁵⁶

Huruvida en kausalförbindelse juridiskt sett accepteras eller ej beror på vilka bevisregler som tillämpas. Som framgår av det här aktuella rättsfallet, kan kraven ställas olika högt beroende på vad ansvarsfrågan gäller. Juridiken har därmed på sätt och vis sin egen epistemologi, i det att det för olika situationer finns mer eller

⁵⁴ NJA 1962 s 469, s 479

⁵⁵ *ibid*, s 476

⁵⁶ *ibid*, s 480 f.

mindre fastlagda krav för vad som skall räknas som juridiskt sett tillräckligt säker kunskap eller "sanning". Som Hellner påpekar måste, trots den medicinska sakkunskapens betydelse, domstolarna ta självständig ställning i den juridiska bedömningen.⁵⁷ Innebär detta att vad jag kallat den juridiska epistemologin är fristående från den naturvetenskapliga kunskapen?

Redan ovan konstaterades att domstolen, i de självklara fall där expertutlåtanden inte behövs, använder sig av naturvetenskapligt "säker" och tillgänglig kunskap. Det är heller knappast troligt att en domstol i sin bedömning skulle avvika från en av naturvetenskaplig expertis med säkerhet konstaterad förbindelse.

Är situationen annorlunda när naturvetenskapen inte kan ge något säkert svar? Så var fallet i NJA 1962 s 469. Av det ovan intagna citatet framgick att naturvetenskaplig osäkerhet rådde om det faktiska händelseförloppet, nämligen huruvida det fanns en faktisk förbindelse mellan fallet i trappan och offrets död. Som nämnts gav den juridiska värderingen upphov till skilda resultat i de båda ansvarsfrågorna; i skadeståndsfrågan accepterades ju förbindelsen. Det är dock fortfarande frågan om en värdering av den *naturvetenskapliga* osäkerheten eller, som Peczenik uttrycker det, '[...] compensation should be awarded if there is sufficient evidence of a given type of causation [...]']⁵⁸. Den juridiska epistemologin är alltså också här avhängig naturvetenskapen.

Ibland accepterar emellertid juridiken ett kausalförhållande på den grunden att övriga möjliga (åberopade) kausalförhållanden framstår som osannolika. Det är i dessa fall inte i första hand den positiva naturvetenskapliga sannolikheten för den aktuella förbindelsen som värderas. För att den skadelidandes påstående om händelseförloppet skall accepteras, krävs t ex enligt en av HD vedertagen princip att "det i betraktande av samtliga omständigheter skall framstå som klart mer sannolikt att orsaksförloppet varit det som den skadelidande påstått än att något av de sakförhållanden som hans motpart åberopat utgjort skadeorsaken."⁵⁹ Är händelseförloppet (naturvetenskapligt) svårutrett kan beviskravet lindras.⁶⁰ Intressant är att en förbindelse därmed kan accepteras trots att den direkta bevisningen därför är svag.⁶¹ Går man utanför rättssalen upptäcker man att en dylik eliminationsmetod används också av naturvetenskapsmän.⁶² Att också naturvetenskapen använder sig av eliminationsmetoden betyder dock inte att en sålunda juridiskt konstaterad förbindelse har naturvetenskapligt stöd. Enligt den så kallade dispositionsprincipen som gäller vid tvistemål, och fö framgår av den ovan citerade principen, skall ju endast det som parterna framför utgöra underlag för domstolens bedömning. Domstolens bedömningsunderlag skiljer sig därmed från naturvetenskapens mer fullständiga världsbild. Eftersom konstaterandet av en förbindelse i eliminationsfallen beror på sannolikheten hos övriga möjliga

⁵⁷ Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 199

⁵⁸ Peczenik, *Causes and damages*, s 310.

⁵⁹ Principen kommer till uttryck bl a i NJA 1993 s 764

⁶⁰ Jfr NJA 1982 s 622 och NJA 1982 s 421. Se även Anders Agell, efterskriften till *Orsaksrequisit och beviskrav i skadeståndsrätten*

⁶¹ Se vidare Ekelöf, *Rättegång IV*, s 154

⁶² Jfr Sören Halldén, *Sannolikhetens logik*, s 42 f och 88 f

förbindelser kan en sådan skillnad i underlag teoretiskt sett leda till olika resultat. Praktiskt torde detta inte inträffa så ofta eftersom det är i parternas eget intresse att anföra allt som talar för deras sak.

För eliminationsfallens del kan alltså sägas dels att den ursprungliga osäkerheten beror på naturvetenskaplig osäkerhet (1) men också att eliminationsmetoden kan leda till ett för naturvetenskapen främmande resultat (2). Vad gäller den här aktuella frågan, huruvida juridikens epistemologi är oberoende av naturvetenskapen, torde endast det första ledet (1) ha betydelse. Det är ju den naturvetenskapliga osäkerheten som gör att juridiken måste använda beviskrav, den egna epistemologin, för att kunna *komma fram till en lösning*. Att juridiken har sin egen epistemologi innebär alltså inte att den också har sin egen ontologi. Att t ex eliminationsmetoden använd i en juridisk kontext kan leda till för naturvetenskapen främmande resultat har därmed inga ontologiska konsekvenser.

Det är förvisso inte utan vidare självklart att man bör eller kan skilja mellan epistemologi och ontologi. Den naturvetenskapliga ontologin är ju på sätt och vis en direkt följd av dess epistemologi. Vad jag kan se gör sig en sådan invändning dock inte gällande avseende vad jag kallar den juridiska epistemologin. Denna är blott och bart en metod för att kunna handskas med osäkerhet i syfte att alltid kunna avge en dom och tillämpas som sådan på den naturvetenskapliga – eller allmänna, om man så vill – ontologiska osäkerheten. Att den juridiska epistemologin inte medför en egen ontologi inses dessutom lätt när man betänker att dess resultat i ett fall inte får någon ontologisk konsekvens för andra fall.⁶³ Man skulle därför på sin höjd kunna tala om en speciell juridisk ontologi för varje enskilt fall; vilket dock knappast är vare sig praktiskt eller teoretiskt intressant.

Den naturvetenskapliga kunskapen tycks alltså grundläggande för den juridiska bedömningen. Naturvetenskapliga teorier kan emellertid vara mer eller mindre korrekta och – liksom alla teorier – direkt felaktiga. Om en förbindelse konstaterats på naturvetenskapliga grunder som senare visar sig felaktiga torde också den juridiska orsaks- och ansvarsbedömningen rubbas. Korrektion lär dock ofta utebli av processuella skäl. Sammantaget baseras alltså domstolens bedömning till stor del på den för tillfället aktuella naturvetenskapliga kunskapen; en förvisso väntad slutsats. Intressantare är att mer metafysiska frågor om hur världen ser ut och inte minst om och vad kausalitet egentligen är därmed saknar betydelse! För juridiskt konstaterad kausalitet krävs bara en naturvetenskapligt antagen metafysisk förbindelse. Att juridiken ibland kan konstatera kausalitet utan att en sådan förbindelse antagits naturvetenskapligt har här beskrivits som en tillfällig processuell lösning, vilken bedömts vara utan betydelse för den aktuella problematiken.⁶⁴ Man kan alltså, sammanfattningsvis och lite tillspetsat, uttrycka

⁶³ Därmed inte sagt att juridiken inte kan ha sin egen ontologi i den meningen att den postulerar juridiskt relevant identitet mellan olika företeelser, t ex mellan adoptivbarn och biologiska barn. Frågeställningen om en sålunda speciell juridisk ontologi ligger emellertid utanför ramarna för denna uppsats.

⁶⁴ En annan sak är att beviskrav kan få en faktisk betydelse för resultatet av tillämpningen av den materiella rätten. Jfr. t ex Peczenik: "The rules of evidence correct and complete the 'material' rules of torts.", *Causes and damages*, s 308 ff

det så att juridikens metafysiska intressen stannar vid den naturvetenskapliga epistemologin.

4.3 Kausalitet utan fysiska förbindelser?

Diskussionen i avsnitt 4.2 har utgått från att juridiken i vart fall kräver en naturvetenskapligt mer eller mindre säkert konstaterad fysisk förbindelse. Som tidigare antytts använder dock juridiken resonemang i termer av kausalitet också mellan företeelser där förekomsten av sådana förbindelser typiskt sett är högst tveksam eller till och med faktiskt antas inte existera! Här avses inte de osäkra fall som diskuterats ovan i samband med frågan om bevisning, utan i stället fall av psykisk och negativ kausalitet. Ovan (3.1.2) gavs några exempel på användandet av negativ kausalitet i juridiken. Som exempel på psykisk kausalitet kan nämnas BrB 23 kap 4 § 2 st, enligt vilken den som *förmår* annan till utförandet av ett brott döms till anstiftan av brottet.

Meningarna är delade om huruvida psykisk och negativ kausalitet utgör fall av genuin kausalitet.⁶⁵ Begreppsligt sett är de i vart fall nära besläktade med de fysiska förbindelser som diskuterats ovan, vilket aktualiserar frågan om det också finns en metafysisk likhet. En kausalitetsteori som t ex Mellors har naturligtvis en stor poäng i att den lyckas förklara de tre fenomenen med hjälp av samma formel.⁶⁶

Vad får då detta för konsekvenser för juridiken? Jag har tidigare argumenterat för att frågan om metafysisk kausalitet inte är av omedelbart intresse för den juridiska ansvarsfrågan. Likväl antog jag att juridiskt ansvar förutsatte en naturvetenskapligt konstaterad förbindelse; en förbindelse som saknas eller i vart fall är okänd i fall av psykisk och negativ kausalitet. En möjlighet är att anta att juridiken tillämpar termen orsakande analogt på dessa fall. En annan möjlighet är att orsaksbegreppet rent faktiskt rymmer psykisk och negativ kausalitet. Frågan om kopplingen till naturvetenskaplig kunskap samt till ansvarets gränser aktualiseras i båda fallen. I detta examensarbete finns dessvärre inte utrymme för att diskutera problematiken ytterligare. Intressant är dock att notera att det juridiska orsaksbegreppet, även utan att antas ha kopplingar till ett metafysiskt orsakande, rymmer en rad problemställningar. Man kan ju faktiskt också betrakta innehållen i de mänskliga begreppen som en sorts begreppslig metafysik.

⁶⁵ Det bör påpekas att detsamma gäller uppfattningen om företeelsernas betydelse i den juridiska argumentationen, jfr t ex Håkan Andersson, *Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem?*, s 30 f.

⁶⁶ Mellor, *The facts of causation*, s 4 f och 165 f

5 Begreppsanalys

I kapitel 2 - 4 har jag, utöver konstaterandet att kausala resonemang de facto används i juridiken, främst diskuterat den övergripande relationen mellan dessa resonemang och metafysik och naturvetenskap. Jag har även gett en kort redogörelse för några av de för juridikens vidkommande relevanta problem som är behäftade med orsaksbegreppet, särskilt problem med föreställningar om negativ och psykisk kausalitet. Utöver att medföra en utmaning för den metafysiskt intresserade, erbjuder dessa en begreppsligt intressant struktur när de används i juridiken.

I detta avsnitt kommer jag i stället att diskutera problem som är mer internt hänförliga till den juridiska användningen av kausalitet. En första svårighet är hur man skall gå tillväga för att undersöka begreppet.

5.1 Metodologiska problem

I *Causes and damages* närmar sig Peczenik problemet genom att skilja mellan tre olika typer av orsaker. En *svag orsak* (*weak cause*), är en relevant del av en betingelse som i sig är tillräcklig för att effekten skall inträffa.⁶⁷ En *stark orsak* (*strong cause*) är också den en relevant del av en tillräcklig betingelse men därtill är en stark orsak även en sorts nödvändig betingelse för effekten.⁶⁸ En *redundant orsak* (*redundant cause*) är en faktor som skulle kunna utgöra en nödvändig betingelse om omständigheterna förändrades, alltså en orsak i potentiell mening.⁶⁹ Med att orsaken skall utgöra en relevant del av den tillräckliga betingelsen avses att den inte får utgöra en del av effektens normala bakgrund. Kravet på relevans är högre för svaga orsaker än för starka, då detta är det enda villkor de svaga orsakerna måste uppfylla för att tillskrivas orsakande verkan.⁷⁰ Peczenik visar därefter hur det i vissa situationer tycks uppställas ett krav på starkt orsakande medan det i andra fall räcker med svagt eller redundant orsakande för ansvar.

Som framgår använder sig Peczenik av resonemang i termer av tillräckliga och nödvändiga betingelser. Jag har tidigare nämnt några problem som aktualiseras när man försöker precisera metafysiskt orsakande med hjälp av dessa begrepp. Antar man, som Peczenik, ett kausalt fält ("normal bakgrund") elimineras problemen eftersom man då kan tala om betingelser relativt en viss bakgrund. Kausala fält är emellertid till stor del subjektiva, varför en sådan metod inte är till någon nytta vid diskussionen av metafysiskt orsakande. Som jag tidigare

⁶⁷ Peczenik, *Causes and damages*, s 14

⁶⁸ *ibid*, s 13

⁶⁹ *ibid*, s 6

⁷⁰ *ibid*, s 15

försökt visa är emellertid det juridiska orsaksbegreppet oavhängigt ett eventuellt metafysiskt orsakande, varför det inte möter några hinder att diskutera *begreppets* användning i dessa termer. Man bör dock hålla i minnet att en sådan diskussion inte har några metafysiska implikationer.

Peczenik menar alltså att redan det juridiska orsaksbegreppet rymmer tre alternativa typer av orsakande. Ett alternativ skulle kunna vara att försöka hitta en största gemensam nämnare för dessa tre beskrivningar och anta att ytterligare krav på t ex nödvändighet hänför sig till frågan om begränsningen av ansvar i stället för till frågan om kausalitet. Nackdelen med detta är, som Peczenik påpekar,⁷¹ att man i så fall måste använda sig av utomkausala förklaringar när det i en juridisk argumentation hänvisas till betydelsen av nödvändiga betingelser, trots den begreppsligt sett kausala innebörden i ett sådant resonemang. Här står man enligt min mening inför ett intressant men svårlöst problem: på vilka grunder har man rätt att anta att juridiken i ett visst fall använder sig av förklaringar i termer som traditionellt motsvaras av vad som juridiskt sett brukar betecknas som kausalitet utan att förklaringen som sådan kan hänföras till det juridiska orsaksbegreppet? Kanske aldrig. Om man å andra sidan utgår från termer som juridiskt sett erkänns som kausala har man på sätt och vis redan tagit ställning för att allt som låter sig förklaras med hjälp av dessa är kausalitet i en juridisk mening. Om emellertid nödvändighet och tillräcklighet i själva verket bara är ett verktyg som juridiken använder sig av för att diskutera kausalitet är ett sådant resultat för vittgående.

Problemet är kanske inte bara svårlöst utan rentav olösbart. Det är t ex inte omöjligt att också tveklöst kausala begrepp som *orsakande* har en dylik instrumentell funktion. I uppsatsen *Prevention and Omission* diskuterar Phil Dowe det faktum att kausala termer används för att beteckna negativ kausalitet. Enligt Dowe innebär detta inte att vi verkligen menar att negativ kausalitet är en genuin form av kausalitet. Det finns enligt Dowe en intuitiv skillnad mellan genuin och negativ kausalitet; den senare behandlas som kausalitet av rent praktiska skäl.⁷² Att skilja mellan språk och intuition (eller mening) är problematiskt nog när vi diskuterar våra egna vardagliga begrepp.⁷³ Att identifiera intuitionerna hos ett juridiskt system förefaller mot bakgrund av detta vara en i det närmaste omöjlig uppgift.

Svein Eng är av uppfattningen att inte bara juridiska utsagor de lege ferenda utan också de lege lata har en delvis normativ karaktär.⁷⁴ Att detta är möjligt beror naturligtvis på att gällande rätt som sådan är dynamisk och inte statisk. Också det juridiska orsaksbegreppet är emellertid dynamiskt i den bemärkelsen att det saknar en bestämd beskrivning. Den normerande verkan hos ett uttalande gjord av en rättsvetenskapsman är, liksom uttalanden i förarbeten och prejudicerande instanser, särskilt stor. Med hänsyn till den teoretiska naturen hos diskussioner om kausalitet torde doktrinen ha ett synnerligen stort inflytande på

⁷¹ *ibid*, s 6

⁷² Dowe, *Prevention and omission*, s 2

⁷³ Jfr t ex Quine, *Två av empirismens dogmer*

⁷⁴ Svein Eng, *U/Enighetsanalyse*, s 321 ff

hur sådan kausalitet skall förstås. Om en rättsvetenskapsman med tillräcklig auktoritet gör ett uttalande om innebörden av det juridiska orsaksbegreppet, är möjligheten därför stor att man i praxis kommer att låta sig påverkas av en sådan definition så att den själv kommer att verka normerande. Det förefaller rimligt att det är på detta sätt som begreppen nödvändig och tillräcklig betingelse fått sin betydelse för vad juristerna anser vara kausalitet (jfr begreppens filosofiska ursprung i avsnittet om Hume och Mill, 4.1 ovan). Man kan naturligtvis diskutera möjligheterna för en rättsvetenskapsman att göra rent deskriptiva beskrivningar av såväl gällande rätt som av det juridiska orsaksbegreppet.⁷⁵ I den mån undersökningen innehåller ett visst mått av abstraktion, vilket jag tror är oundvikligt när t ex kausalitet diskuteras, tillförs emellertid något nytt som, beroende på upphovsmannens inflytande men oavsett hans eventuellt rent deskriptiva avsikt, kommer att ha en normativ verkan på rättstillämpningen.

En dylik växelverkan har inte bara betydelse för hur kausalitet rent begreppsligt skall definieras utan också, vilket förvisso till viss del är en följd av vilken definition som väljs, vilka företeelser den skall omfatta. Ett exempel är rättsfallet NJA 1989 s 552 som behandlade orsakande genom underlåtenhet. I rättsfallet uttalades bl. a:

”Kausalitetsproblem vid de oäkta underlåtenhetsbrotten har ingående diskuterats i doktrinen [...] Den allmänna meningen i doktrinen synes vara att avgörande kausalitet föreligger endast om den som görs ansvarig i praktiken skulle, oberoende av andra, ha förhindrat effekten.”⁷⁶

Citatet visar hur domstolen utgår från den i litteraturen förhärskande uppfattningen att underlåtenhetsbrotten faktiskt är behäftade med kausalitetsproblem och dessutom tar till sig doktrinen uppfattning om vad som skall förstås med sådan negativ kausalitet. Från citatet kan man sluta sig till att juridiken faktiskt använder sig av negativ kausalitet. Det är emellertid möjligt att man skulle ha kunnat komma till samma materiella slutsats i rättsfrågan genom att använda sig av ett icke-kausalt betraktelsesätt i förhållande till underlåtenhet, t ex genom att som Andersson betrakta risken, och inte underlåtenheten att undanröja den, som orsak.⁷⁷ Vilket betraktelsesätt domstolen tar till sig är (alldeles bortsett från det faktum att Anderssons uppsats såg dagens ljus ett halvt decennium efter avgörandet) säkert minst lika beroende av rättsvetenskapsmannens dignitet, som av huruvida hans eller hennes syn på t ex kausalitet motsvarar det juridiska systemets intuitioner.

Företaget att undersöka det juridiska orsaksbegreppet är alltså behäftat med metodologiska problem. Dels gäller detta svårigheten att utröna huruvida de kausala termer som används avser genuin kausalitet eller, som Dowe menar är fallet beträffande negativ kausalitet, nyttjas av praktiska skäl. Dels gäller det frågan om skilda rättsvetenskapsmäns syn på kausalitet som införlivas i den juridiska debatten är korrekt eller inte samt det oklara gränsland i vilket

⁷⁵ Jfr Eng, *U/Enighetsanalyse*, s 321, n 21

⁷⁶ NJA 1989 s 552, s 563

⁷⁷ Andersson, *Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem?*, s 31

uppfattningar i doktrinen genom sin normerande verkan övergår till att bli en del av det faktiska juridiska orsaksbegreppet. Båda problemen har sin grund i svårigheten (omöjligheten?) att fastställa ett juridiskt medvetande.

Peczenik utgår i sitt arbete från antagandet att juristerna *måste* ha rätt, eftersom det är de juridiska normerna som gör ansvarsfrågan beroende av kausalitet,⁷⁸ vilket kan uppfattas som en sanning per definition. Ett sådant antagande hade kanske kunnat undanröja de metodologiska problemen om kausalitet hade fått en stipulativ och statisk legal definition. Kausalitet är emellertid inte bara en inomjuridisk ansvarförutsättning utan har högst påtagliga men delvis intuitiva konnotationer i verksamma juristers vardagsliv. Det är rimligt att anta att det juridiska orsaksbegreppet påverkas av dessa konnotationer vilket i sin tur resulterat i den osäkerhet kring begreppets innebörd som gjort det mottagligt för mer filosofiska försök till klargöranden. En annan sak, som väl också är syftet med Peczeniks antagande, är att man bör utgå från att kausalitet de facto är en förutsättning för ansvar, när jurister säger så.

Om det juridiska systemet överhuvudtaget kan antas ha några intuitioner i den mening som t ex Dowe avser, och om dess begrepp har en innebörd bortom den faktiska tillämpningen i enskilda fall, måste en undersökning av det juridiska orsaksbegreppet ta hänsyn till de mänskliga uppfattningar som står bakom systemet. Alternativet är att anta att allt men bara det som uttryckligen sägs i rättskällor är relevant. Den enda normen för en undersökning av begreppets innebörd är i så fall rättskällornas hierarki. Jag ställer mig dock högst tveksam till en sådan rent rättspositivistisk metod mot bakgrund just av att den mänskliga bedömningens inflytande, när begrepp som ursprungligen är mänskliga används, enligt min uppfattning inte kan ignoreras. För denna uppsats vidkommande nöjer jag mig med att konstatera att här finns metodologiskt intressanta men svårlösta problem.

5.2 Juridiskt vs icke-juridiskt orsaksbegrepp

5.2.1 Normativitet och juridiskt orsakande

Det görs ibland gällande att det juridiska orsaksbegreppet, till skillnad från t ex det naturvetenskapliga, är normativt. I *Causes and damages* skiljer Peczenik mellan det vetenskapliga kriteriet för kausal relevans och det juridiska kriteriet för vad som är relevant i ansvarsfrågan⁷⁹:

The scientifically-theoretical evaluations are in many ways different from the juristic ones. The first ones are more easily reconstructed as 'estimation according to some criteria', while the second ones are to a greater extent expressive, emotive etc. The first ones are also in some sense testable,

⁷⁸ Peczenik, *Causes and damages*, s 3

⁷⁹ *ibid*, s 8

albeit never completely, while the second ones can be tested only *via* their confrontations with some audience(s).

The causal criteria of relevance are also epistemologically different from the juristic ones. The first ones answer the factual questions whether there is a causal relation. The second ones answer the normative question whether the causal relation ought to lead to liability.

Noga taget går det här att urskilja två kausala relationer: den mellan handling och skada (1) och den mellan (1) och ansvar (2). Den senare är kausal i den bemärkelsen att en skadebringande handling under vissa förutsättningar leder till ansvar. Enligt Peczenik är denna ansvarsfråga alltså av normativ karaktär, något som Matti Sintonen vänder sig mot⁸⁰:

”Peczenik suggests that natural-scientific questions are factual ones, while the juristic questions (about adequacy) are normative ones [...] But the question if a claim is true or false is not a normative but a factual one. The claim ‘the causal relation ought to lead to liability’ is a normative claim, but the claim ‘According to Swedish legal order the causal relation between A’s Ø’ing that p leads to A’s liability for Ø’ing that p’ is not.

Vad jag kan se beror den påstådda meningsskiljaktigheten här delvis på en sammanblandning av två nivåer. På lagstiftnings- och prejudikatnivå är avgränsningen av området för ansvar utan tvekan normativ. Valet av de förutsättningar som måste föreligga för att en kausalrelation skall leda till ansvar görs ju i regel på politiska grunder. När urvalet väl har skett finns det större anledning att hävda att påståenden om huruvida en kausalrelation faller inom eller utom ansvarsområdet i regel inte längre är normativa. Om det bara är detta Peczenik menar med att juridiska frågor är normativa, skiljer sig hans uppfattning knappast från Sintonens.

Det finns likväl öppningar för normativa överväganden för kausalrelation (2), också efter det att urvalet av förutsättningar för ansvar skett. Dels kan förutsättningarna i sig själva vara normativa. Så tycks t ex vara fallet vid culpabedömningen, där skadegörarens handling blir föremål för en normalitetsbedömning, som rimligen måste vara normativ. Det tycks dessutom högst tveksamt om adekvansbedömningen, givet den rådande osäkerheten om hur adekvans skall tolkas, kan ske utan normativa överväganden i det enskilda fallet.

Hur stor plats normativa bedömningar tillåts ta i anspråk beror till stor del på vilken roll lagen och domaren anses bära ha. Förespråkas en mekanisk lagtillämpning blir området för normativa bedömningar ytterst begränsat (”det är skillnad mellan att *ha* rätt och att *få* rätt”). Anser man däremot, som Dennis Töllberg, att lagen är värdebemängd och att den underliggande normativa

⁸⁰ Matti Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 17-18

strukturen bör få genomslag, blir området för normativa bedömningar mycket större.⁸¹

Det är emellertid här fortfarande frågan om området för de skadebringande handlingar som bör leda till ansvar (2) och inte om en "ren" kausalitetsbedömning (1). Enligt min mening är (2) nog så intressant från ideologisk synpunkt men knappast för en filosofisk diskussion av orsaksbegreppet, eftersom de förutsättningar som måste vara uppfyllda för att (1) skall leda till ansvar, är av rent politisk natur. Frågan har med förutsättningarna för ansvar och inte med förutsättningarna för kausalitet att göra. Om man så lyckats särskilja ansvarsfrågan från den rena kausalitetsfrågan är det möjligt att den juridiska orsaksbedömningen inte skulle innehålla fler normativa element än den naturvetenskapliga (jfr dock nedan 5.2.1.1 om kontextens betydelse för avgränsning och utpekande av orsak)..

I detta sammanhang bör återigen anknytas till Engs ovan nämnda syn på juridikens sammansmälta modalitet. Jag har ovan argumenterat för att hans synpunkter skulle kunna tillämpas också på det juridiska orsaksbegreppet. Innebär detta att juridikens orsaksbegrepp är normativt på ett sätt som det naturvetenskapliga orsaksbegreppet inte är? Till en början vill jag betona att en jämförelse mellan det juridiska orsaksbegreppet och det naturvetenskapliga måste avse det senare i vad jag kallat dess betydelse (2) (jfr ovan 4.1), d v s kausala element i naturvetenskapsmannens språkliga omdömen om världen. Skälet härför är att en jämförelse med naturvetenskapligt orsakande i dess betydelse (1) sannolikt skulle stöta på oöverstigliga metodologiska problem samtidigt som naturvetenskapligt orsakande (1) är ett mindre lämpligt jämförelseobjekt i det att den abstraktion som finns i det (mänskliga) språkliga utpekandet av orsak och verkan saknas. Jämförelseobjekten bör därmed lämpligen skilja sig åt beträffande kontext men inte nivå. Vidare har jag angivit som förutsättning för att Engs argument skall kunna tillämpas på det juridiska orsaksbegreppet, att detta inte är bestämt. Det saknas emellertid i detta läge skäl att tro att det naturvetenskapliga orsaksbegreppet (2) skulle vara mer bestämt än det juridiska. I vart fall finns det inte heller någon vedertagen beskrivning av det förra. Jag anser därför inte att möjligheten att utsagor innehållande det juridiska orsaksbegreppet kan vara delvis normativa i förhållande till begreppets innebörd, bör tagas till intäkt för uppfattningen att det juridiska orsaksbegreppet är normativt på ett sätt som det naturvetenskapliga (2) inte är.

5.2.1.1 Kontextens betydelse

De händelseförlopp som föregår och påverkar en effekt i fokus, såsom en inträffad skada, är komplexa. I regel betraktas inte alla betingelser av relevans för

⁸¹ Töllberg, "Hjärtat måste döma", SDS, 2000.07.09 Töllberg vänder sig här bl a mot advokaten Leif Silbersky, som i samband med den sk brandrättegången argumenterat för att frågor om etik och moral inte hör hemma i rättstillämpningen.

effektens inträde som orsaker. Om ett hus börjat brinna därför att någon hållt ut bensin på golvet och tänt på, anges t ex sällan närvaron av syre som orsak till branden. Syre i atmosfären betraktas ju som något normalt, som en del av det kausala fältet, och uppmärksamheten riktas i stället mot det i någon mening onormala, i det här fallet den mänskliga handlingen att hålla ut och tända på bensinen.

Den referensklass mot bakgrund av vilken orsaken avtecknar sig, kan anta olika gestalter. Den kan t ex antas utgöra normalfallet i den meningen att man ställer sig frågan varför det aktuella huset började brinna när ett annat hus förblev intakt, eller varför huset började brinna vid tidpunkten t , när det inte brunnit tidigare. I naturvetenskapliga forskningssammanhang antas ofta det teoretiska idealet, d v s det som låter sig definieras med hjälp av en befintlig teori, som referensklass. En annan möjlighet är att betrakta avvikelser från det subjektivt förväntade eller från det moraliskt ideala, som orsaker.⁸²

I uppsatsen *Explaining differences and weighting causes* diskuterar Germund Hesslow skillnaden mellan bestämmande och förklarande orsaker. Hesslow vänder sig bland annat mot uppfattningen att alla betingelser som ingår i en fullständig orsak har samma logiska status och att bara pragmatiska (d v s subjektiva, icke – logiska) kriterier kan förklara hur en av dessa betingelser väljs ut som orsak.⁸³

This view is very misleading. If C_1a and C_2a are both conditions for Ea it would certainly be arbitrary to select C_1a as a *determining* cause. But if we ask about the difference between a and b , where $\emptyset C_1b$, C_2b and $\emptyset Eb$, it is clear that only C_1 is relevant since this is the only factor that varies between a and b . There is nothing arbitrary about this. On the contrary: given a specific question, the condition selected is precisely that which is capable of answering the question.

Hesslow lyckas härmed eliminera elementet av godtycke (eller pragmatik) i de fall där två situationer kan jämföras. I de fall där man saknar tillgång till ett faktiskt jämförelseobjekt, tycks Hesslow mena att ett hypotetiskt jämförelseobjekt används, på så vis att referensklassen ligger implicit i det som skall förklaras, d v s i den fråga vi mer eller mindre uttalat ställer.⁸⁴

Det är bestickande att anta att samma resonemang kan användas för att motivera det juridiska valet av orsak. I juridiska kontexter har man sällan tillgång till ett faktiskt jämförelseobjekt utan tvingas i stället göra antaganden om hypotetiska händelseförlopp. För att Hesslows teori skall kunna tillämpas krävs tydligen därför att juridiken använder sig av bestämda referensklasser och inriktar sin fokus på avvikelserna från dessa. Förklaringen till ett hypotetiskt $\emptyset Eb$ kan ju i annat fall vara såväl $\emptyset C_1b$, som $\emptyset C_2b$ som $\emptyset C_nb$, beroende på just hur man föreställer sig jämförelseobjektet. Ett alternativt synsätt, vilket jag nedan kommer att förespråka, är att anta att man i juridiska kontexter alls inte intresserar sig för förklarande, utan enbart för bestämmande orsaker.

⁸² Exempelen är hämtade från Hesslow, *Explaining differences and weighting causes*, s 94 ff.

⁸³ Hesslow, *Explaining differences and weighting causes*, s 97

⁸⁴ *ibid*, s 94 och s 97

En ytterligare svårighet är att potentiella orsaker tycks sammanhånga i ett flerdimensionellt nät. Problematiken runt valet av orsak kan nämligen uppträda i det närmaste vinkelrätt mot den ovan diskuterade. Frågan rör då, snarare än valet mellan C_1 och C_2 , huruvida C_1 , eller något som i sin tur anses ha orsakat C_1 skall betraktas som orsak: Om B dödat A genom att trycka en kudde mot A:s huvud ligger det nära till hands att betrakta B:s handling (C_1b) och inte A:s fysiologi (C_2) som orsak, även om den senare också varit en nödvändig förutsättning för dödsfallet. Så är åtminstone fallet om A:s fysiologi inte avviker avsevärt från normalfysiologin. Om B är minderårig är det i en juridisk kontext därtill möjligt att i stället betrakta den bristande uppmärksamheten hos B:s målsman C (C_1c) som orsak. medan däremot en läkare snarare skulle formulera dödsorsaken i mer omedelbara termer av syrebrist i hjärnan (C_1).

I *Causation in the law* uttalar Hart och Honoré angående uttryck som ”orsak” och ”verkan” att ”a shifting context affects the force and meaning of these expressions”.⁸⁵ Enligt Hart och Honoré är valet av acceptabelt svar på frågan vad som orsakade ovan nämnde mans död inte godtyckligt, utan avgörs av den kontext frågan uppträder i, d v s varför och av vem frågan ställs.⁸⁶

Hart och Honorés teori kan tolkas som om kausala påståendes sanningsvärde antas variera med kontexten. Om detta är innebörden, har de enligt Sintonen fel.⁸⁷ Det är enligt Sintonen inte svaret utan frågan som varierar med kontexten.⁸⁸ När frågan väl preciserats kommer svaret alltid att vara detsamma. Sintonen förklarar detta med hjälp av just kausala fält. En jurist preciserar frågan så att den lyder ”vilken mänsklig gärning gjorde att A:s blodceller inte hade tillgång till syre?”, där det faktum att blodcellerna saknade tillgång till syre ingår i det kausala fältet. En läkare ställer i stället frågan ”vilken händelse i A:s kropp orsakade A:s död?”. Bakom formuleringen ”varför dog A?” döljer sig alltså olika frågor.

Sintonen menar sig härmed ha visat att det juridiska orsaksbegreppet inte skiljer sig från det naturvetenskapliga: ”*Once the precise questions have been chosen and the relevant facts are in, lawyers and physicists are bound to give the same answer.*”⁸⁹ Sanningsvärdet hos den kontrafaktiska villkorsatsen ”Om B inte hade skjutit A, hade A inte dött” är oberoende av kontexten.⁹⁰

Sintonens resonemang uppvisar påfallande likheter med Hesslows. I båda fallen impliceras det kausala fältet, referensklassen, av frågan. Det kausala fältet tycks, i vart fall i Sintonens fall, tjäna till att identifiera relevanta orsaker på skilda ställen i nätet, alltså inte bara skilja relevanta kausalkedjor från ickerelevanta. Centralt och gemensamt för både Sintonen och Hesslow är att orsaken är given när det kausala fältet /referensklassen är preciserad.

⁸⁵ Hart och Honoré, *Causation in the law*, s 12

⁸⁶ *ibid*, s 11

⁸⁷ Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 15

⁸⁸ *ibid*, s 14

⁸⁹ *ibid*, s 14

⁹⁰ *ibid*, s 14 f

Enligt min mening är förklaringsvärdet hos Hesslows och Sintonens teorier diskutabelt. För att frågan, eller den referensklass som impliceras av frågan, skall uppnå tillräcklig precision för att en orsak skall kunna identifieras måste, efter vad jag kan bedöma, inte bara effekten utan även orsaken definieras redan på frågestadiet. I Hesslows fall tycks det uppenbart att det hypotetiska jämförelseobjektet bestämmer orsaken och eftersom jämförelseobjektet inte är givet tycks problematiken, snarare än lösas, förflyttas till att gälla vad som bestämmer jämförelseobjektet. Dessa invändningar är förvisso endast befogade när faktiska jämförelseobjekt saknas, men som ovan konstateras är ju så ofta fallet i juridiska sammanhang.

Sintonens teori lider delvis av samma svagheter. De exempel på frågor som Sintonen ger är ju långt ifrån tillräckligt preciserade för att lösa problemet han angriper. I samma ögonblick som frågan preciseras tillräckligt mycket förvandlas emellertid svaret till en plattityd, enligt min uppfattning inte heller här så mycket för att problemet har lösts som för att det har placerats någon annanstans, nämligen i frågan.

Det är här på sin plats att återvända till relationen mellan orsak och ansvar (jfr ovan 5.2.1). Enligt Peczenik drar naturvetenskapen gränsen mellan orsaker och icke-orsaker.⁹¹ De juridiskt relevanta orsakerna leder sedan till ansvar.⁹² Ett annat sätt att närma sig problemet för juridikens del är alltså att alls inte anta att juridiken ställer frågan ”vad orsakade y?”, utan snarare ”finns det någon juridiskt relevant orsak till y?”. Enligt Sintonen kan emellertid distinktionen mellan orsaker och icke – orsaker bara göras mot bakgrund av en bestämd fråga.⁹³

The suggestion was that natural-scientific criteria distinguish between causes and non-causes, while the correct view [...] is that this distinction can only be drawn with respect to a specific question. [...] The legal criteria thus operate on two levels. First, they select the questions with respect to which causes and noncauses can be separated [...].

Enligt Sintonen är det alltså, i en juridisk kontext, juridiken som skiljer mellan orsaker och icke – orsaker, medan denna distinktion enligt Peczenik sker med hjälp av naturvetenskapliga kriterier på ett tidigare stadium.

Någon praktisk skillnad mellan de två synsätten uppkommer egentligen bara om juridiken någonsin identifierar orsaker som naturvetenskapen inte gör. Så skulle t ex kunna vara fallet med sk negativ kausalitet (jfr ovan) men tycks också förekomma i vissa andra fall. I *Causes and damages* diskuterar Peczenik själv ett polskt rättsfall som aktualiserar problematiken.⁹⁴ Rättsfallet behandlade situationen där en nybörjare blivit ihjälslagen av en skicklig boxare under en boxningsmatch. Högsta domstolen i Polen höll den klubb som arrangerat tävlingen ansvarig för olyckan.

⁹¹ Peczenik, *Causes and damages*, s 345 f

⁹² *ibid*, s 8

⁹³ Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 17

⁹⁴ SN 8.7.1968, 2 CR 216/68, Peczenik, *Causes and damages*, s 346

I de flesta utomjuridiska kontexter skulle den skickligare boxarens agerande betraktas som orsak till nybörjarens död. Återigen beror detta enligt Sintonen på att frågan ”varför dog B?” i ett juridiskt sammanhang implicerar den ytterligare frågan ”varför slog A B?”.⁹⁵ Intressant för den här förda diskussionen är dock snarare om klubbens agerande någonsin skulle erkännas status av orsak i en naturvetenskaplig kontext. Peczenik tycks mena att så är fallet.⁹⁶

In the individual case, the normal background thus consists of two parts. The first part contains conditions which for principal reasons cannot be causes. The second part comprises conditions which are causes from the point of view of the laws of nature etc.; for pragmatical reasons, they are not regarded as causes in the case under consideration.

Tanken att naturvetenskapen, och även vad Peczenik kallar ”common-sense generalizations”⁹⁷ avgör vilka förhållanden som kan anses kausala, accepteras förvisso av Sintonen:⁹⁸

This proposal partly reverses Peczenik’s suggestion that natural-scientific criteria operate before legal criteria.[...] But this reversal is only partial, for [...] the legal criteria also enter after matters of facts have been settled.

Skillnaden mellan uppfattningarna tycks alltså sammanfattningsvis vara att Sintonen menar att juridiken och inte naturvetenskapen identifierar ett förhållande som orsak medan naturvetenskapen klargör om detta förhållande verkligen står i en sådan relation till effekten att kausalitet föreligger.

Min egen uppfattning ligger någonstans mitt emellan Sintonens och Peczeniks. Mot bakgrund av den komplexitet med vilken olika, i sig ej objektivt avgränsningsbara, faktorer påverkar varandra, tycks möjligheterna att formulera en orsak till en viss effekt, som i sig är objektivt obestämmd i samma mening, vara oändliga. Jag håller därför i princip med Sintonen om att intresseperspektivet, och inte t ex naturvetenskapen, skiljer mellan orsaker och icke-orsaker. En mindre bokstavig tolkning av Peczenik, enligt vilken naturvetenskapliga teorier och ”common-sense generalizations” inte skulle anses identifiera orsaker utan blott kausala mekanismer, är förenlig med denna uppfattning.

Enligt min uppfattning gör emellertid Sintonen det både för svårt och för enkelt för sig. Jag har ovan gjort en distinktion mellan kausalrelationen mellan handling och skada (1) och den mellan (1) och ansvar (2). Det är rimligt att anta att juridiken primärt intresserar sig för de kausalrelationer av typen (1) som kan leda till ansvar enligt kausalrelation (2). Potentiella kausalrelationer av typen (2) torde därmed styra innehållet i Sintonens frågor, så att dessa lyder: Finns det något x sådant att $(xR_1y) \supset A?$, där x är ett beteende, eller en företeelse, som står i en sådan relation, R_1 , till en skada y som uppfyller det juridiska kravet på orsakande (d v s kausalitetsbedömning (1)). Med A avser jag helt enkelt ansvar,

⁹⁵ Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 14

⁹⁶ Peczenik, *Causes and damages*, s 346

⁹⁷ *ibid*, s 345. Jfr även ovan (4.3) om s k psykisk kausalitet

⁹⁸ Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 17

egentligen teoretiskt ansvar i den bemärkelsen att jag bortser från sådana aspekter som har att göra med exekutionsmaktens effektivitet.

Det intressanta med att uttrycka Sintonens frågor på detta sätt är att det visar att det bara är antecedenten, xR_1y , som berör frågan om (juridiskt) orsakande. Problemet, såsom Sintonen identifierar det, är därför egentligen inget kausalitetsproblem.⁹⁹ Vidare är det knappast så att juridiken intresserar sig för *orsaken*, i stället accepteras ju i många fall ett flertal juridiskt relevanta orsaker. Så är t ex fallet när medvållande resulterar i jämkning av skadestånd, eller när flera agenter åläggs skadeståndsskyldighet.¹⁰⁰ En fråga på formeln $\$x((xR_1y) \supset A)$ möjliggör flera ansvarsgrundande orsaker, samtidigt som delformeln xR_1y möjliggör juridiskt erkännande av orsaker som inte leder till ansvar. Det är av denna anledning jag, som ovan antytt, menar att juridiken använder sig av bestämmande och inte av förklarande orsaker. Juridiken är därmed inte ute efter att identifiera "den felande länken" mot bakgrund av en på visst sätt formulerad fråga utan har en öppen inställning till potentiellt ansvarsgrundande orsaker.

När Sintonen sluter sig till att juridikens orsaksbegrepp inte skiljer sig från övriga discipliner, gör han det enligt min mening i stället för enkelt för sig. Sintonen tycks nämligen ta för givet att en orsak alltid är en nödvändig betingelse på så sätt att ett kausalt påstående av typen "A är en orsak till B" alltid motsvaras av den kontrafaktiska villkorssatsen "Om A inte hade inträffat, hade inte heller B inträffat".¹⁰¹ Han lägger sålunda all energi på att visa att det faktum att juridiska kontexter ibland intresserar sig för andra orsaker än naturvetenskapen inte innebär att inte också den av juridiken valda orsaken kan formuleras som en nödvändig betingelse som ger svar på en på visst sätt formulerad fråga. Som jag ovan argumenterat är emellertid problemet Sintonen försöker lösa inte i första hand ett kausalt problem och han levererar inte heller någon lösning på problemet med juridisk kausalitet. För om vi återgår till det sätt hans frågor kan analyseras på, ser vi att problemet med kausaliteten inte har att göra med det eller de x som satisfierar " $\$x((xR_1y) \supset A)$?" utan i stället vilka x delformeln xR_1y kan peka ut. Mot bakgrund av att Peczenik identifierar tre typer av kausalitet som används i juridiken, varav två, redundant och svagt orsakande, inte förutsätter att orsaken är en nödvändig betingelse för effekten, förefaller det oriktigt att, som Sintonen, utan vidare utgå från att R_1 alltid förutsätter att x är en nödvändig betingelse för y . För att besvara frågan om det juridiska orsaksbegreppet skiljer sig från det naturvetenskapliga, måste en jämförelse göras mellan de krav som uppställs på relationen mellan orsak och verkan i en juridisk kontext, R_1 , och i en naturvetenskaplig, R_2 . Att besvara frågan varför juridiken i vissa fall intresserar sig för andra orsaker än naturvetenskapen är inte tillräckligt.

⁹⁹ Att Hart och Honoré identifierade det som ett sådant har förmodligen delvis att göra med att adekvansproblematiken, som ovan nämnts, anses vara en del av kausaliteten i common law. Här finns naturligtvis avgränsningsproblem. (Jfr ovan 5.1)

¹⁰⁰ Jfr t ex Dufwa, *Flera Skadeståndsskyldiga* och Bengtsson, *Om jämkning av skadestånd*.

¹⁰¹ Sintonen, *Causation and the legal point of view*, s 10

I detta avsnitt har jag antagit att det är möjligt att skilja mellan det juridiska orsaksbegreppet och frågan om ansvar. Kan det då uteslutas att politiska bedömningar påverkar den rena kausalitetsbedömningen (1), med andra ord: är frågan om vilka kausalrelationer som skall leda till ansvar helt fristående från vad som i en juridisk kontext betraktas som en kausalrelation? Ovan nämndes t ex att det sannolikt finns ett utrymme för normativa överväganden i adekvansbedömningen de lege lata. Här är det därför särskilt intressant att notera att i den mån adekvansbedömningen betraktas som en del av själva orsaksbedömningen, vilket ofta anses vara fallet i bl. a common law,¹⁰² hamnar den förmodade normativiteten i kausalrelation (1). I svensk rätt betraktas emellertid adekvansbedömningen som fristående från den egentliga kausalitetsbedömningen. För att påståendet att den juridiska kausalitetsbedömningen är helt oberoende av politiska aspekter inte bara skall bli en plattityd krävs emellertid belägg i form av en empirisk undersökning. Peczeniks diskussion i *Causes and damages* är ett exempel på en sådan. Att göra en uppdelning mellan stark, svag och redundant kausalitet och sedan visa att valet av kausalitet ofta (men inte alltid) kan motiveras med politiska argument, talar emellertid närmast för att det juridiska orsaksbegreppet faktiskt *är* avhängigt politiska överväganden. Om man i stället placerar Peczeniks uppdelning i kausalrelation (2), alltså i de förutsättningar som krävs för att en kausalrelation skall leda till ansvar, kan en politiskt oberoende (syn på) kausalrelation (1) räddas. Frågan är emellertid hur och om en sådan placering av förhållanden som uttrycks i kausala termer kan motiveras. Problemet är komplicerat och hör till de svårigheter som är behäftade med vilket förhållningssätt som bör antas till juridiken som undersökningsobjekt (jfr ovan 5.1).

¹⁰² Se t ex Hellner, *Anm. Av Hart och Honoré*, s 525 f

6 Kausalitet och adekvans

6.1 Kausalitetens räckvidd

I den första delen av denna uppsats har orsaksbegreppet behandlats på en principiell nivå. Vad beträffar användandet av kausala resonemang i juridiken, har diskussionen i första hand berört problemen med relationen mellan ett juridiskt orsaksbegrepp och ett eventuellt metafysiskt orsakande samt de metodologiska svårigheter som är förknippade med en undersökning av vari det juridiska kravet på kausalitet består. Även om det ibland, i synnerhet från rättsekonomiskt håll, ifrågasatts huruvida juridiken överhuvudtaget använder sig av kausalitet har jag, efter ett kortfattat men enligt min mening tillräckligt bemötande av dessa invändningar, utgått från att så är fallet (jfr ovan kap 2.) Det har därmed antagits att kausalitet mellan handling och skada i princip är en förutsättning för juridiskt ansvar.¹⁰³

Kausala resonemang tillerkänns ofta en större roll än att enbart utgöra ett krav för juridiskt ansvar. Med hjälp av analyser av orsaksförhållandet, kategoriseringar i direkta, indirekta, samverkande och konkurrerande orsaker, har principer för sambandens förhållande till ansvarsfrågan sökt uppställas. För den mer omedelbara frågan om ansvarets gränser tillämpas som bekant ofta läran om s k adekvat kausalitet; ibland rentav benämnd ”juridisk” till skillnad från ”logisk” kausalitet.¹⁰⁴

Analyser av orsakssamband har emellertid visat sig otillräckliga för att i alla lägen lösa och förklara avgränsningen av ansvarsområdet. I svensk rätt erkänns sedan ett par decennium den i Tyskland utvecklade s k normskyddsläran som ett komplement till läran om adekvat kausalitet.¹⁰⁵ Enligt den förra ersätts inte skador som faller utanför skyddsändamålet för den tillämpade skadeståndsregeln. Normskyddsläran, i egenskap av enbart komplement till läran om adekvat kausalitet, baseras därmed inte på analyser av orsakssambandet.

I den relativt nyutkomna doktorsavhandlingen *Skyddsändamål och adekvans* går Uppsalaforskaren Håkan Andersson ett rejält steg längre och förespråkar att den traditionella adekvansläran helt bör överges till förmån för den *skyddsändamålslära* han själv presenterar.¹⁰⁶ Skyddsändamålsläran är en vidareutveckling av normskyddsläran i det att inte bara den aktuella normen, utan ”*summan av alla de värderingar och ändamål som uppbär skadeståndsrätten*” utgör referens,¹⁰⁷ men skall alltså tillämpas självständigt.¹⁰⁸ I

¹⁰³ Jfr ovan (kap 2) om bl a försäkringsrätt och försökslära.

¹⁰⁴ Se t ex Karlgren, *Skadeståndsrätt*, s 33 f och s 40 f

¹⁰⁵ Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 212

¹⁰⁶ Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, bl a s 361 och s 468

¹⁰⁷ *ibid*, s 250

¹⁰⁸ *ibid*, bl a s 360

egenskap av förespråkare för ett icke – kausalt betraktelsesätt¹⁰⁹, menar Andersson att ”i stället för kausalsambandet skall sättas det inre rättsliga sambandet – ett öppet rättspolitiskt och ändamålsenligt inriktat värderingsmoment”.¹¹⁰ Med en självständigt tillämpad skyddsändamålslära kommer den orsaksanalys som teorin om adekvat kausalitet baseras på inte längre att styra ansvarsområdets avgränsning. Detta innebär i sin tur att kausalitetens betydelse, om än ej helt försvinner, så i vart fall minskar. I detta kapitel undersöker jag huruvida det verkligen är möjligt och riktigt att sålunda avgränsa ansvarsområdet utan kausala överväganden. Frågeställningen kan formuleras: I vilken utsträckning kan den av Håkan Andersson föreslagna skyddsändamålsläran avgöra frågan om ansvarets gränser utan att ta hjälp av orsaksanalys?

6.2 Problem för läran om adekvat kausalitet

Bakgrunden till framväxten och erkännandet av alternativa metoder för att avgränsa ansvarsområdet är som nämnts att den traditionella läran om adekvat kausalitet inte alltid förmår erbjuda lösningar. Följande avsnitt gör inte anspråk på att erbjuda en fullständig redogörelse för vare sig argument för eller emot adekvansläran, utan syftar endast till att ge en snabb inblick i problematiken.

I ett arbete från 1888 lade den tyske fysiologen och filosofen Johannes von Kries grunden för den idag vedertagna läran om kravet på adekvat kausalitet.¹¹¹ von Kries menade att ett handlande utgjorde en adekvat orsak till en viss följd om det ökade den objektiva möjligheten för skada. Han illustrerade principen med sitt numera välkända exempel med den sovande kusken, vars häst väljer fel väg, vagnen träffas av blixten och den medföljande passageraren omkommer. Hade kusken inte somnat hade passageraren inte omkommit och kuskens vårdslöshet kan förvisso betraktas som en nödvändig betingelse för skadan. von Kries påpekar emellertid att det faktum att kusken somnat inte ökat den objektiva möjligheten för att blixten skulle slå ned i vagnen. Annorlunda hade det varit om passageraren i stället omkommit till följd av att kusken kört i diket; att kusken somnar ökar ju risken för skador av denna typ.

Bedömningen av huruvida handlingen ökade den objektiva möjligheten för skada skulle enligt von Kries ske med utgångspunkt i den kunskap som var tillgänglig för gärningsmannen vid handlingsögonblicket. Detta har senare uttryckts som att en sk *vir optimus*, en särskilt framstående person, skall ha kunnat förutse skadan i fråga. Den ökade objektiva möjligheten för skada formuleras idag ofta som ett krav på ökad sannolikhet. Kravet uttrycks ibland också så att skadan skall ligga i ”farans riktning”. Bortsett från att läran rent faktiskt slår fel i

¹⁰⁹ Håkan Andersson, *Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem?*, s 25

¹¹⁰ Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 313

¹¹¹ von Kries, *Über den Begriff der objectiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben*

vissa fall, är begreppen den laborerar med problematiska. Huruvida en viss handling skall anses ha ökat sannolikheten för en inträffad skada är ju delvis beroende av hur väl handlingen och skadan preciseras. Ivar Strahl sammanfattar problematiken så att ”*ju mindre detaljerat och följaktligen ju mer abstrakt effekten beskrives, desto större ter sig sannolikheten för dess inträffande*” medan det omvända gäller för beskrivningen av handlingen och omständigheterna därvid.¹¹²

Också tolkningen av själva sannolikhetsmomentet är problematiskt. Andersson konstaterar t ex att om något konkret väl skett, vilket ju är fallet i de situationer som kommer upp till bedömning, är det inte längre bara sannolikt att så kommer att ske.¹¹³ Anderssons kritik är mindre träffande när man betänker att sannolikhetsbedömningen skall göras som hade den skett *ex ante* men kritiken antyder likväl de med sannolikhetsbedömningen förknippade svårigheter som har att göra med om ett deterministiskt eller indeterministiskt synsätt anläggs.

Sannolikhet kan alltså som antytts tolkas på skilda sätt. I och med att kravet på sannolikhet i svensk rätt brukar formuleras som att en skv vir optimus, en särskilt insiktsfull person, skall ha kunnat förutse skadan, tycks det krav på ökad sannolikhet som adekvansläran uppställer vara av epistemologiskt slag, där den yttersta begränsningen måste vara den samlade mänskliga kunskapen om världens gång. Vad som skall anses ingå i den mänskliga kunskapen, eller något dylikt alternativt kunskapsområde, är naturligtvis fortfarande problematiskt.

Ett annat problem för adekvansläran är att den ibland ansetts mindre lämpad när fråga är om strikt ansvar.¹¹⁴ Det skäl som anförts för denna uppfattning är främst att lärans förutsebarhetsrekvisit ligger nära det subjektiva culpamomentet. Personligen kan jag inte se att detta i sig skulle vara ett problem för adekvansläran. Förutsebarheten (sannolikheten) skall ju bedömas objektivt, och något logiskt hinder mot att göra denna bedömning utifrån den med strikt ansvar belagda verksamheten¹¹⁵ finns inte. Argumentet har vad jag kan se helt enkelt sin grund i den personliga oförmågan att se adekvanslärans förutsebarhetsrekriterium som ett objektivt rekvisit.¹¹⁶ Ett bättre argument mot adekvanslärans tillämplighet vid strikt ansvar är, som Strahl anför, att också sällsynta skador kan ersättas när denna ansvarsform aktualiseras.¹¹⁷ Härur följer förvisso inte att den typiska faran inte ökar sannolikheten för skadan; även om sannolikheten fortfarande är låg kan den ju ha varit än lägre utan den verksamhet som belagts med strikt ansvar.

Vad jag kan se medför det betänkligheter att en gång för alla formalisera de kriterier som gäller för bestämmandet av ansvarets gräns, eftersom denna bör kunna variera med skiftande politiska värderingar. Den traditionella adekvansläran är i princip en sådan formalisering. Den flexibilitet som läran trots allt lämnar utrymme för, är egentligen ett resultat av osäkerheten i tolkningen av begreppet

¹¹² Strahl, *Adekvansläran*, s 333

¹¹³ Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 99

¹¹⁴ Jfr t ex Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 289; Strahl, *Adekvansläran*, s 348 f

¹¹⁵ Egentligen den typiska faran med verksamheten, jfr Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 174 ff

¹¹⁶ Jfr NJA 1996 s 564, s 575

¹¹⁷ Strahl, *Adekvansläran*, s 350

sannolikhet¹¹⁸ och därmed svår att applådera. En teoretisk lösning på problemet är att ge läran i sig ett bestämt innehåll och i stället låta kompletterande hjälpteorier, som t ex normskyddsläran, erbjuda flexibiliteten. Därmed inte sagt att ett sådant tillvägagångssätt är det praktiskt mest lyckade sättet att lösa problemet med ansvarsområdets gränser.

6.3 Skyddsändamålsläran

6.3.1 Skyddsändamålsläran som arbetsprogram

Mot bakgrund av de problem som är förknippade med en formalisering av ansvarsområdet, är en bestickande aspekt hos Håkan Anderssons skyddsändamålslära att den inte innehåller någon enkel universell formel.¹¹⁹ I stället erbjuder skyddsändamålsläran vad Andersson kallar ett arbetsprogram,¹²⁰ en slags kursanvisning,¹²¹ där ett antal frågeställningar som konkretiserar ändamålstanken tas upp¹²². Fördelen med ett arbetsprogram framför en formel är enligt Andersson att *”man med det kan beakta de olika hänsyn som påverkar utgången, och utifrån dessa skapa differentieringar och typfall”*.¹²³ Förutsatt att detta låter sig göras, medför ett arbetsprogram därmed också att den ovan anförda problematiken med en formels bristande flexibilitet i förhållande till växlande värderingar *i tiden* kan undvikas.

6.3.2 Begreppet ansvarsgrund

En förutsättning för skadeståndsrättsligt ansvar är, med Anderssons terminologi, förekomsten av en ansvarsgrund.¹²⁴ Ansvarsgrunden kan utgöras av såväl culpa som (rent) strikt ansvar. Culparegeln är absolut och prövningen går ut på att bedöma skadevällaren och hans eller hennes handlande, inte att göra en bedömning av själva skadan.¹²⁵ Genom att culpabedömningen tar sikte på vad skadevällaren insåg eller *borde ha* insett, är den enligt Andersson att betrakta som ett *objektiverat subjektivt tillräknande*.¹²⁶ Eftersom det objektiverade draget tagit överhanden är skillnaden mellan culpa och strikt innehåll inte principiell, vare sig vad gäller innehåll eller funktion och rättspolitisk motivering.¹²⁷

¹¹⁸ Jfr Håkan Andersson, *Skyddsändamålsläran*, s 107

¹¹⁹ *ibid.*, s 162

¹²⁰ *ibid.*, s 210 ff

¹²¹ *ibid.*, s 210

¹²² *ibid.*, s 214

¹²³ *ibid.*, s 215

¹²⁴ *ibid.*, s 252

¹²⁵ *ibid.*, s 279

¹²⁶ *ibid.*, s 282 f

¹²⁷ *ibid.*, s 285 ff

Det är enligt Andersson i stället frågan om en gradvis övergång mellan ansvarsformerna.¹²⁸ Gemensamt är att ett visst faroläge skapats.¹²⁹ Medan ansvarsgrunden sålunda har att göra med själva faroskapandet, bedömer skyddsändamålsläran faroförverkligandet (jfr nedan).¹³⁰

6.3.2.1 Den reall verkande ansvarsgrunden (kausalitet 1)

För att ansvar skall aktualiseras krävs vidare att den ansvarsgrundande faktorn verkat reall på något sätt. Detta innebär enligt Andersson att den skall ha utgjort:¹³¹

en betingelse vilken ensam (tillräcklig och nödvändig), tillsammans med andra faktorer (nödvändig men inte tillräcklig, dvs. samverkande kausalitet) eller vid sidan av andra faktorer (tillräcklig men inte nödvändig betingelse, dvs. konkurrerande kausalitet) faktiskt förekommit i förloppet till skadan.

För min uppsats vidkommande är det intressant att, som ovan (kap 2) konstaterats, notera att Andersson här uppställer ett krav på kausalitet. Någon värdering av kausaliteten sker emellertid i detta läge inte. Det är tydligen här enbart frågan om kausalitet som förutsättning för ansvar. Visserligen är redan användandet av begreppen nödvändig och tillräcklig betingelse en slags värdering (jfr ovan 3.1) men det förefaller som om Andersson i stället för att uppställa krav på dylika roller hos ansvarsgrunden, tvärtom vill visa att något strikt krav på nödvändighet eller tillräcklighet inte uppställs. Det alternativa krav som kan utläsas ur citatet tolkar jag därmed som en språklig eftergift eller helt enkelt ett misstag till följd av att kausalitet som företeelse inte närmare analyserats.

6.3.3 Den normativa värderingen

När det väl konstaterats att ansvarsgrunden verkat reall och därmed faktiskt förekommit i förloppet till skadan, uppkommer den för skyddsändamålsläran centrala frågan om skadeståndsskyldigheten skall omfatta alla eller några av de i förloppet ingående skadeföljderna.¹³² Eftersom denna fråga enligt Andersson är rättslig, bör lösningen ”sökas utifrån rättsliga argument vilka så konkret som möjligt anknyter till faktiska händelser och förhållanden, inte utifrån logiska abstraktioner”.¹³³ Kausalitetens roll i skyddsändamålsläran tycks därmed enligt Andersson upphöra när kravet på att ansvarsgrunden verkat reall uppfyllts. Efter en kort genomgång av det s k dubbla perspektivet, som är

¹²⁸ *ibid.*, s 286

¹²⁹ *ibid.*, s 287

¹³⁰ *ibid.*, s 270

¹³¹ *ibid.*, s 311

¹³² *ibid.*, s 311

¹³³ *ibid.*, s 311 f

grundläggande för skyddsändamålsläran i denna del, kommer jag att undersöka om så verkligen är fallet.

6.3.1.1 Det dubbla perspektivet

Centralt för skyddsändamålsläran är att den anlägger såväl ett skadevällar- som ett skadelidandeperspektiv.¹³⁴ Båda parter är ju skyddsvärda, den förre i förhållande till risken för ett obegränsat ansvar och den senare i förhållande till skadetillfoganden.¹³⁵ Medan adekvansläran endast tar sikte på skadevällarens handling, uppmärksammar skyddsändamålsläran möjligheten att en skada härrör från ett riskområde som den skadelidande själv får bära.¹³⁶ Enligt huvudregeln ”casus sentit dominus” bär skadelidanden sina egna faror och skador. Övervältring av ansvaret på skadevällaren kräver särskild grund. En sådan grund kan utgöras av den fara skadevällaren genom ansvarsgrunden skapar för andra.¹³⁷ Skadeståndsrätten innebär alltså en riskfördelning mellan två parter.¹³⁸ För att avgöra ansvarets gräns måste därför frågan vilken risk som förverkligats – den av skadevällaren skapade eller den av den skadelidande burna – besvaras.¹³⁹ I stället för att innefatta ”logisk orsaksanalys”, eftersöks med skyddsändamålsläran det normativa sambandet mellan orsak och verkan.¹⁴⁰ Detta normativa, ”inre samband” berör just kopplingen till vardera parts riskområde.¹⁴¹

Inom skadevällarperspektivet undersöks sambandet mellan inträffad skadeföljd och ansvarsgrundande faktorer.¹⁴² Genom detta s k *ansvarsgrundsamband* undersöks ”vilka verkningar som realiserats av den relevanta faran”.¹⁴³ Den relevanta faran är därmed det faroläge som utpekas av ansvarsgrunden: ”det är det som vi bedömt som typiskt farligt, och som därmed motiverat ansvarsgrunden, som ska ha realiserats”¹⁴⁴

Att formulera ansvarsgrundsambandet i termer av den typiska faran för tankarna till adekvansläran (jfr ovan 3.2), vilket Andersson också medger¹⁴⁵. En skillnad mellan den senare och skyddsändamålslärans skadevällarperspektiv är enligt Andersson att adekvansläran undersöker det ”yttre” sambandet mellan handling och skada.¹⁴⁶ Med en dylik ”inriktning på de reallt kausala förbindelselänkarna i en orsakskedja” kommer enligt Andersson ”det huvudsakliga undersökningsobjektet att ligga bortom de sakförhållanden

¹³⁴ *ibid.*, s 236 f

¹³⁵ *ibid.*, s 236

¹³⁶ *ibid.*, s 466 f

¹³⁷ *ibid.*, s 288

¹³⁸ *ibid.*, s 341

¹³⁹ *ibid.*, s 289

¹⁴⁰ *ibid.*, s 162 f

¹⁴¹ *ibid.*, s 164

¹⁴² *ibid.*, s 351 f

¹⁴³ *ibid.*, s 353

¹⁴⁴ *ibid.*, s 353

¹⁴⁵ *ibid.*, s 357 ff

¹⁴⁶ *ibid.*, s 357 f

och värderingar som var intressanta när skadevällarens ansvar konstaterades”.¹⁴⁷ Med skyddsändamålslärans ”inre samband” är det i stället kriterierna bakom ansvarsgrunden som är avgörande för följdillskrivningen; skyddsändamålsläran uppmärksammar därmed farans ”kvalitativa innebörd”.¹⁴⁸

¹⁴⁹

Den stora skillnaden mellan läran om adekvat kausalitet och skyddsändamålsläran ligger emellertid i den senares skadelidandeperspektiv, som ju helt saknas i adekvansläran.¹⁵⁰ Också inom skadelidandeperspektivet är det frågan om en värdering av faroförverkliganden.¹⁵¹ Genom en riskområdesavgränsning kan undersökas om skadeföljden skall anses tillhöra den skadelidandes riskområde.¹⁵² Det bör, i ärlighetens namn, påpekas att tyngdpunkten hos Anderssons skyddsändamålslära i denna del ligger i att identifiera de risker som bör bäras av den skadelidande.¹⁵³

6.3.4 Kausalitet i den normativa värderingen (kausalitet 2)

6.3.4.1 Utläsandet av ersättningsbar skada ur ansvarsgrunden

En första fråga att besvara inom skadevällarperspektivet är om skadan överhuvudtaget täcks av den konkreta ansvarsgrundens skyddsändamål.¹⁵⁴ Frågan behandlas av Andersson under rubriken *Ansvarsgränsens beroende av ansvarsgrunden*.¹⁵⁵

När den eventuella ansvarsgrunden består i överträdelsen av en regel, måste först avgöras huruvida överträdelsen i sig är skadeståndsrättsligt relevant.¹⁵⁶ Så kan vara fallet när t ex risken för utomstående finns med som motiv för regeln.¹⁵⁷ För att skadeståndsskyldighet skall aktualiseras krävs dock även i dessa fall att culperekvisitet är uppfyllt; en skriven norm ersätter inte i sig culpabedömningen.¹⁵⁸ Att skadeståndsskyldighet inte aktualiseras genom överträdelse av en handlingsregel som inte har till syfte att skydda ett skadeståndsrelevant intresse kan vidare ofta förklaras med att just culperekvisitet brister.¹⁵⁹ Eftersom problemet här har att göra med att det inte ens föreligger någon

¹⁴⁷ *ibid*, s 357 f

¹⁴⁸ *ibid*, s 358

¹⁴⁹ Det kan påpekas att Anderssons konstruktion ”inre samband” kritiserats av bl. a Hellner, för att vara föga vägledande (jfr Hellner, *JT 1993-94*, s 840 ff, s 848 f). För ett bemötande av kritiken, se Andersson, *Prolegomena, introduktion till en skyddsändamålslära*, särskilt s 399, not 16.

¹⁵⁰ Håkan Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 466

¹⁵¹ *ibid*, s 457

¹⁵² *ibid*, s 457

¹⁵³ *ibid*, s 454

¹⁵⁴ *ibid*, s 364

¹⁵⁵ *ibid*, s 365 – s 407, kap 11.5

¹⁵⁶ *ibid*, s 365

¹⁵⁷ *ibid*, s 368

¹⁵⁸ *ibid*, s 373 f

¹⁵⁹ *ibid*, s 373

skadeståndsrättslig ansvarsgrund, faller det egentligen utanför skyddsändamålsläran och därmed också utanför ramarna för min frågeställning. I andra fall kan dock skadeståndsskyldighet i dessa fall nekas av den anledningen att den för skyddsändamålsläran centrala kopplingen (det inre sambandet) till ansvarsgrunden saknas (jfr nedan).¹⁶⁰

Om en överträdelse regel bedömts vara skadeståndsrättsligt relevant inställer sig frågan om vad som skyddas av regeln.¹⁶¹ Det är enligt Andersson ovanligt att skadeståndsansvarets gräns påverkas av ansvarsgrundens inskränkning till viss personkrets,¹⁶² medan kopplingen till ansvarsgrunden emellertid ibland kan ge argument för att vissa *skadetyper* ligger utanför skyddsändamålet.¹⁶³ Ibland kan en ansvarsregel innehålla ett positivt utpekande av en viss skyddad skadetyper,¹⁶⁴ medan man enligt Andersson i andra fall kan utläsa ett negativt utslag av skadeståndsskyldighet för vissa ekonomiska följder.¹⁶⁵

I stor utsträckning motsvarar innebörden av Anderssons analys i denna del principen om skyddat intresse vid överträdelser av bl. a. straffrättsliga regler.¹⁶⁶ Andersson går emellertid också ett steg längre: I NJA 1991 s 217 blev en bank skadeståndsskyldig för den ekonomiska förlust en bankkund gjort på grund av dröjsmål från bankens sida med att verkställa en av bankkunden begärd utbetalning. En förutsättning för skadeståndsskyldighet var enligt HD att skadan var förutsebar.¹⁶⁷ Enligt Andersson kan skadeståndsskyldigheten i stället förklaras med att ”ansvarsgrunden i bankfallet var inriktad på just ekonomiska följder av förseningen”.¹⁶⁸ Det av HD uppställda kravet på förutsebarhet motiverades emellertid med att ”dröjsmål med betalning kan leda till förluster av de mest skilda slag”.¹⁶⁹ Här kan emellertid uppmärksammas att inte bara HD utan även Andersson¹⁷⁰ hänvisar till att banken var informerad om den (uteblivna) transaktion som direkt skulle följa på utbetalningen, vilket antyder att också den senare använder sig av ett förutsebarhetsresonemang för begränsning av ansvarsområdet. Huruvida detta är detsamma som adekvanslärans objektiva krav på förutsebarhet kan förvisso ifrågasättas mot bakgrund av att Andersson, och faktiskt även HD, tycks hänvisa till bankens subjektiva insikt. Intressant för min uppsats vidkommande är emellertid att Anderssons ansvarsgrund inte i sig tycks tillräcklig för att avgränsa ansvarsområdet i detta fall. Sambandet mellan ansvarsgrund och skada måste tydligen redan här vara i någon mening kvalificerat (jfr nedan).

¹⁶⁰ *ibid*, s 373 f

¹⁶¹ *ibid*, s 374

¹⁶² *ibid*, s 375

¹⁶³ *ibid*, s 380

¹⁶⁴ *ibid*, s 380

¹⁶⁵ *ibid*, s 382

¹⁶⁶ Jfr Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 81 ff

¹⁶⁷ NJA 1991 s 217, s 227

¹⁶⁸ Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 385

¹⁶⁹ NJA 1991 s 217, s 227

¹⁷⁰ Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 385

De avslutande avsnitten i kapitlet om ansvarsgrundens beroende av ansvarsgrunden skall här blott kortfattat presenteras. Det första rör fall där gränsen för ansvarsområdet är utsträckt, främst fall av s k *casus mixtus cum culpa*.¹⁷¹ Mot bakgrund av principen att ägaren står risken för att hans egendom drabbas av olyckshändelser, *casus sentit dominus*, kan principen om casus mixtus enligt Andersson förklaras med att ifrågavarande risk går över 'på den som otillbörligen rubbar förutsättningarna för detta casusbärande'.¹⁷² Principen om riskövergång saknar omedelbart intresse för den här aktuella frågan om kausalitet i skyddsändamålsläran. Förhållandet mellan risken och skadan behandlas nedan.

Det senare avsnittet rör särskilt gränsen vid strikt ansvar.¹⁷³ Här uppställs krav på att det är den typiska faran som förverkligats;¹⁷⁴ ett krav som inte är nytt för Anderssons framställning utan en redan vedertagen begränsning av ansvarsområdet vid strikt ansvar.¹⁷⁵ När strikt ansvar regleras i lag, uttrycks kravet ibland som ett rekvisit. Så är t ex fallet i Trafikskadelagen, där skada skall ha inträffat 'i följd av trafik med motordrivet fordon'.¹⁷⁶ Det är trafiken som sådan som anses så farlig att strikt ansvar är motiverat. Att den typiska faran skall ha realiserats har, beträffande strikt ansvar för vissa djur, av Ussing uttryckts så att ansvaret inte omfattar det att en knähund slängs i huvudet på någon (sic!).¹⁷⁷ Frågan om relationen mellan ansvaret och den typiska faran uppvisar för min uppsats vidkommande inga avgörande principiella skillnader mot frågan om kopplingen mellan fara och skada i övriga fall.

6.3.4.2 Sambandets struktur

Just själva sambandet mellan den specifika ansvarsgrunden och skadan behandlas av Andersson i ett särskilt avsnitt om *sättet för skadans inträffande*.¹⁷⁸ Avsnittet behandlar närmare de argument som anknyter till "de faror och faroförverkliganden som den specifika ansvarsgrunden kan tänkas skydda emot".¹⁷⁹ Detta berör till en början fall där det kan ifrågasättas "om faran över huvud taget varit verksam, eller om handlingen medfört skada bara genom kausal förmedling i tid och rum".¹⁸⁰ Det är egentligen först här som det av Andersson formulerade kravet på "inre samband" på allvar aktualiseras: "förbindelsen mellan handlingen och skadan skall vara av ett inre farorelevant slag, i motsats till vad man kan kalla samband av blott yttre,

¹⁷¹ *ibid*, s 393

¹⁷² *ibid*, s 393 f

¹⁷³ *ibid*, s 396, kap 11.5.2.4

¹⁷⁴ *ibid*, s 397

¹⁷⁵ Jfr t ex Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 174 ff

¹⁷⁶ Trafikskadelagen 1 § och Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 399

¹⁷⁷ Exemplet är hämtat från Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 405

¹⁷⁸ *ibid*, s 386 – 407, kap 11.5.2.3

¹⁷⁹ *ibid*, s 386

¹⁸⁰ *ibid*, s 386

tidsmässigt *slag*.¹⁸¹ Skillnaden mot det tidigare avsnittet är att det här är sättet för skadans inträffande och inte skadan i sig som antas kunna utläsas ur ansvarsgrunden. Som ovan påpekats måste emellertid också i de förra fallen vissa krav på sättet för skadans inträffande uppställas för att fastställa huruvida en skada verkligen är ersättningsgill. Föreliggande avsnitt är emellertid av särskilt intresse i det att Andersson själv diskuterar sambandets kvalitet på ett sätt som, vilket kommer att framgå, för tankarna till krav på kausalitet.

Anderssons diskussion av betydelsen av sättet för skadans inträffande uppvisar stora principiella likheter med hans senare uppställda krav på att faran fortfarande skall vara verkande.¹⁸² En strikt gränsdragning mellan bedömningarna är också enligt honom själv svår att företa.¹⁸³ Jag kommer därför att behandla hela problematiken gemensamt i detta avsnitt.

Medan läran om adekvat kausalitet undersöker vad Andersson kallar det yttre sambandet mellan skada och ett identifierbart beteende, fokuserar alltså skyddsändamålsläran i stället på sambandet mellan skada och faroskapande. Eftersom culpabedömningen, enligt Andersson själv, bör vara absolut och inriktad sig på handlingen i stället för följd, torde den emellertid omöjligt i sin motivering kunna beskriva alla följder som utgör faroförverkliganden. Vad som krävs för att en följd skall anses vara ett faroförverkligande återstår alltså att formulera, varför man i princip står inför två möjligheter. En första är att välja den fullt ut normativa vägen, där man för varje följd har att göra den normativa bedömningen huruvida den bör vara ersättningsgill och därmed anses utgöra ett faroförverkligande. En andra är att utgå från att själva culpabedömningen, d v s vilka omständigheter som skall anses utgöra ett faroskapande, väl är normativ, men att vilka följder som utgör faroförverkliganden kan utläsas ur sambandet med faroskapandet. Den senare lösningen torde vara att föredra, inte minst av rättssäkerhetsskäl.

Det förefaller osäkert hur Andersson väljer att knyta faroförverkligandet till faroskapandet:¹⁸⁴

”Tanken på faroförverkligande går ut på att den aktuella följderna skall ha sin faropotential – sin rot – i det faroläge som utpekats av ansvarsgrunden. Man kan också uttrycka saken så att det skapade faroläget utstakar ett farofält, inom vars gränser de relevanta faroförverkligandena ligger [...]”

I citatet uppställs knappast något krav på kvaliteten hos kopplingen mellan faroskapande och faroförverkligande. Strax nedan uttalas emellertid följande:¹⁸⁵

”Det måste, för ersättningsskyldighet, föreligga någon tyngd i förbindelsen mellan faroläget och den från detta sakernas tillstånd emanerade skadeföljden [...] Frågan om faroförverkligande gäller om följderna inträtt genom den tillsatsfara som skapats eller ej.”

¹⁸¹ *ibid*, s 387

¹⁸² *ibid*, s 407 – 451, kap 11.6

¹⁸³ *ibid*, s 386, not 191

¹⁸⁴ *ibid*, s 353

¹⁸⁵ *ibid*, s 354

I den följande framställningen sker en uppräknig av situationer där inträffad skada är att betrakta som faroförverkligande. Redogörelsen är sålunda extensionell och det tycks vara Anderssons uppfattning att något annat inte heller kan vara fallet: *”Typiskt farorealiserande är ingen abstrakt kvantitet, utan vad som är farligt bestäms utifrån motivet bakom faroreglerandet”*.¹⁸⁶ Jag kan inte se logiken i detta. Även om culpabedömningen, d v s bedömningen av vilka omständigheter som betraktas som farliga, är föränderlig och normativ gäller detsamma, som ovan nämnts, inte nödvändigtvis bedömningen om en viss följd är ett realiserande av faran.

Frågan är då om det finns något ändamålsenligt sätt att uttrycka farorealiserande; om det alltså går att finna en gemensam nämnare som kan förklara varför vissa följder betraktas som faroförverkliganden enligt skyddsändamålsläran. Ett resonemang i termer av ökad sannolikhet ligger nära till hands, då ett beteende som inte ökar sannolikheten för en oönskad följd ju knappast heller kan betraktas som farligt i förhållande till denna. Andersson avvisar emellertid själv en sannolikhetsbedömning: *”sannolikheten för skada kan nämligen ha ökat genom handlingen, utan att denna ökning har med de farliga momenten i handlingen att göra”*.¹⁸⁷ Såvitt jag kan se kan denna invändning bemötas med en mer nyanserad syn på de faktorer som står under bedömning. Ovan (4.1 och 5.2.1.1) har diskuterats hur avgränsningen av orsaker inte är på förhand bestämd utan kan variera med kontexten. Även om det kan förefalla naturligt att anta en isolerad handling som sannolikhetshöjande faktor, möter vad jag kan se, inget hinder att i stället låta de omständigheter som gör att en handling betraktas som oaktsam vara i fokus för bedömningen. Eftersom culpabedömningen är absolut kan detta ”culpamoment” antas som primitiv. Ett sådant betraktelsesätt tycks överensstämma väl med Anderssons krav på att skadeföljden skall motsvara ett förverkligande av ansvarsgrundens faror¹⁸⁸. Om sambandet mellan faroskapande och faroförverkligande sålunda skall uttryckas i termer av sannolikhet, kommer kravet att kunna formuleras så att sannolikheten för skadan, givet ett culpöst beteende, skall överstiga sannolikheten för skadan utan ett sådant beteende. Skillnaden mellan detta tillvägagångssätt och det som används inom teorin om adekvat kausalitet, är att en följd inte är ersättningsgill i den mån också en icke culpös handling skulle ha ökat sannolikheten för dess inträffande, vilket också var Anderssons invändning mot den senare. Om Anderssons teori om faroförverkligande i övrigt är riktig, tycks finnas skäl att anta att juridiken faktiskt identifierar faroskapandet i sig som orsak, även om kausala termer traditionellt inte används härför. (Angående metodologiska problem med ett sådant antagande, jfr ovan, 5.1.1.)

En sannolikhetsbedömning av detta slag är snarlik den som används vid vissa formuleringar av orsaksbegreppet (jfr ovan 3.1). En skillnad är att sannolikhetsbedömningen i här aktuella fall av naturliga skäl är epistemologiskt

¹⁸⁶ *ibid.*, s 354

¹⁸⁷ *ibid.*, s 358

¹⁸⁸ *ibid.*, s 364

begränsad. Det är sålunda inte frågan om vad som kallats metafysiskt orsakande. Som ovan (4.1) konstaterats måste emellertid redan det juridiska orsaksbegreppet vara underkastat epistemologiska begränsningar och därmed vara fristående från ett eventuellt metafysiskt orsakande. Även om beredvilligheten att identifiera ökad epistemologisk sannolikhet med kausalitet säkert inte är stor, är den förra ofta det enda medel vi har för att anta kausalitet, varför ökad sannolikhet i praktiken tycks utgöra ett krav för att kausalitet skall antas föreligga. Resultatet blir alltså att metoden för att fastställa kausalitet delvis måste sammanfalla med kausaliteten. Det möter därför inte av denna anledning något hinder att anta att Anderssons resonemang i termer av faroskapande och faroförverkligande i själva verket är just ett kausalt resonemang. Ovan (kap 2) har därtill antytts att just farobegreppet ofta uttrycks i termer av potentiellt orsakande. Så definierar t ex Jareborg fara som ”i första hand den relation, som råder mellan en tänkbar orsakande faktor och en tänkbar följd”.¹⁸⁹ Med användandet av juridiskt sett mer traditionellt kausala termer, kan culpamomentet i stället uttryckas som en nödvändig betingelse för följd. Personligen är jag som ovan framgått av uppfattningen att en sådan formulering är mindre lyckad, dels p g a nödvändighetsbegreppets tvetydighet men också p g a att information om graden av inverkan går förlorad (jfr ovan 3.1). Som vi nedan kommer att se är en formulering i termer av nödvändighet heller inte alltid tillräcklig för att urskilja ersättningsgilla skador.

Det återstår nu att se huruvida Andersson ett ovan beskrivet kausalt resonemang överensstämmer med hans praktiska tillämpning av skyddsändamålsläran. Som ovan nämnts särskiljer Andersson till en början de fall där en begränsning av ansvaret kan hänföras till speciella egenheter i ansvarsgrunden, genom att det ur denna kan utläsas vissa krav på sättet för skadans inträffande. I ett danskt rättsfall hade ståltråd spänts över en väg. Kusken på en hästskjuts upptäckte hindret, steg av, varpå hästen nosade på ett elstängsel, skenade och en maskin som fraktades på vagnen förstördes. Den för ståltråden ansvarige blev inte skadeståndsskyldig. Enligt Andersson kan detta förklaras med att ”*det farofält som motiverar culpastämplingen inrymmer förhållandet att folk inte ser tråden och därför kör på den*”, en fara som inte var verksam i det aktuella fallet, eftersom ”*faran i sig skulle ha sett likadan ut om väghindret i sig inte innefattat ett uns av ansvarsgrundande faroskapande*”¹⁹⁰ Culpamomentet kan alltså formuleras som ett risktagande i förhållande till en viss händelseutveckling, där det klandervärda risktagandet i sig inte ökade sannolikheten (med Anderssons terminologi ”faran”) för skadan. I det fallet tillför visserligen en sannolikhetsbedömning inget ytterligare förklaringsvärde, då kravet på ökad sannolikhet uppställs redan i culpamotiveringen. Att sannolikheten för en viss skada ökar när sannolikheten för sådan skada ökar är ju förvisso en plattityd. I den mån inträffad skada är en mer avlägsen följd av det otillåtna risktagandet, vilket kan vara fallet vid vad som brukar benämnas medelbara skador, kan dock, som nedan visas, ett sannolikhetsresonemang också i detta fall bidra med klarhet

¹⁸⁹ Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, s 100 ff

¹⁹⁰ *ibid.*, s 388

om kopplingens natur. Det är emellertid framför allt intressant att notera att det redan när det enligt Andersson är möjligt att utläsa sättet för skadans inträffande ur ansvarsgrunden, är frågan om kausalitet, förstådd som sannolikhetsökning, mellan culpamoment och ersättningsgill skada. Principen, om än ej ansvarsområdet, är densamma som om culpamomentet, beroende på vad som anses som culpöst, angivits mer obestämt i förhållande till följden, som t ex ”osynligheten” eller ”uppförande av omotiverat hinder”. Vilka skador som skall ersättas blir beroende av culpamomentet, vilket ju också tycks vara Anderssons poäng. Bedömningen av culpamomentet tycks i och för sig kunna medföra problem, men dessa problem är i så fall hänförliga till skyddsändamålsläran i sig, snarare än till kausaliteten.

Utöver förutsättningen att faran överhuvudtaget skall ha varit verksam, uppställer Andersson ett krav på att *”faran fortfarande är verkande på ett relevant sätt”* och inte *”uttunnats av annat som tillkommit”*.¹⁹¹ Enligt Andersson kan man *”därvidlag fråga om skadan ryms i det ”farofält” som skapats genom de ansvarsgrundande omständigheterna; det viktiga är att denna fara förverkligats, inte hur”*.¹⁹² Frågeställningen påminner, såväl till formulering som till vaghet om den ovan diskuterade. Det återstår, trots Anderssons utsaga att den föreslagna lösningen inte heller i detta fall utgår från en orsaksaspekt,¹⁹³ att se huruvida kausala resonemang också här kan användas för att förklara vad som bestämmer ”farofältet” och därmed ansvarsområdet.

Ett välkänt rättsfall som exemplifierar Anderssons skyddsändamålslära i denna del är NJA 1976 s 458, som, genom ett särskilt yttrande av JustR Nordenson, anses ha givit normskyddsläran (jfr ovan 6.1) ett definitivt erkännande i svensk rätt.¹⁹⁴ I rättsfallet var följande situation föremål för bedömning: En nioårig pojke, A, ägde en cykelpump som gjorts om för att kunna användas som korkbössa. A lämnade över bössan till den sexårige B, vid vars lek korken fastnade i bössan. Den nioårige C hjälpte B att få loss korken, varpå denna träffade och skadade B:s öga. Enligt Nordenson var överlämnandet av bössan till en sexåring, här B, att betrakta som culpöst. Däremot hade ett överlämnande till en annan nioåring inte varit att anse som oaktsamt. Eftersom skadan uppkom genom att den nioårige C handhade bössan utgjorde skadefallet, trots att orsakssammanhanget var att bedöma som adekvat, enligt Nordenson inte ett förverkligande av de risker som gjorde skadefallet culpöst,¹⁹⁵ en bedömning som Andersson delar.¹⁹⁶

Med min ovan föreslagna tolkning av Anderssons teori kan bedömningen förklaras med att culpamomentet, d v s överlämnandet av korkbössan till en sexåring, inte ökade sannolikheten för att skadan skulle inträffa. Detta förutsätter förvisso att sannolikheten för att korken skulle fastna i bössan inte ökat p g a att

¹⁹¹ *ibid*, s 407

¹⁹² *ibid*, s 407

¹⁹³ *ibid*, s 408

¹⁹⁴ jfr bl. a Hellner, *Skadeståndsrätt*, s 212

¹⁹⁵ NJA 1976 s 458, s 463 f

¹⁹⁶ Andersson, *Skyddsändamål och adekvans*, s 418 f

den tillfälligt handhåfts av en sexåring. Om så varit fallet torde emellertid skadan, också utan en sannolikhetsbedömning, vara att anse som ett faroförverkligande av de till ansvarsgrunden hänförliga farorna. Att en skada enligt Anderssons teori bedöms som ett faroförverkligande kan alltså också här förklaras med kausalitet mellan culpamoment och skada.

Ett annat exempel som framförs av Andersson är hämtat från ett tyskt rättsfall, där A vållat B en benskada, p g a vilken den senare fick bära protes och använda kryckor livet ut. Under andra världskriget beskötts B:s stad och B, som till följd av sitt handikapp inte hann ta sig till skyddsrummet, omkom. Trots att A:s vållande måste anses ha ökat sannolikheten för skadan, förvägrades skadestånd. Enligt Andersson kan utgången förklaras av att "[d]en speciella faran med rörelseinskränkningen [inte blev] förverkligad, utan fastmer de allmänna krigsfarorna som drabbade envar".¹⁹⁷

Det kan anmärkas att Andersson går från att tidigare ha gjort en bedömning av faran hos ansvarsgrunden till att här bedöma faran hos rörelseinskränkningen i sig. I detta fallet förefaller en sådan perspektivskiftning förvisso sakna relevans. För konsekvensens skull använder jag mig emellertid fortfarande av en bedömning av en eventuell sannolikhetsökning hänförlig till just culpamomentet. Om rättsfallet, vilket väl är troligt, bedömts på samma sätt i svensk rätt, är det tydligen inte tillräckligt att culpamomentet ökar sannolikheten för skada marginellt i de fall då denna redan var förhållandevis hög (jfr nedan).

I avhandlingens sista del diskuterar Andersson förekomsten av vissa riskområden som den skadelidanden själv får bära.¹⁹⁸ De rör sig bl. a om skador hänförliga till den skadelidandes konstitution, ekonomiska mottaglighet m. m, där den redan innan skadevållarens handling existerande faran betonas:¹⁹⁹

"[...] bör beaktas att det jämförelseläge vi sätter mot den av skadevållaren skapade faran inte kan utgå från absolut frånvaro av all fara, utan från graden och arten av den fara som ändå skulle ha bestått utan dennes handling [...] Man kan inte uttala något om en handlings relation till ett senare förlopp utan att ta ställning till den relevanta faropotentialen före handlingen."

Det förefaller mig visserligen som om Andersson redan tidigare har använt den utan culpamomentet föreliggande faran som jämförelseobjekt. Så skedde ju t ex i grindfallet ovan, där han i sin förklaring till ogillandet av skadeståndsskyldighet hänvisade till att faran skulle ha sett likadan ut också utan det ansvarsgrundande momentet. En möjlig skillnad är att de fall där skadestånd enligt teorin bör ogillas då skadan är hänförlig till den skadelidandes riksområde, skiljer sig från tidigare diskuterade fall genom att culpamomentet faktiskt bidrar till skadan genom att öka sannolikheten för denna. I sådana fall borde för övrigt det tidigare nämnda fallet med ökad fara hänförlig till krigstillståndet egentligen placeras i denna kategori. Om tolkningen är riktig skall skadestånd i dessa fall ogillas p g a att sannolikheten

¹⁹⁷ *ibid*, s 414

¹⁹⁸ *ibid*, kap 12, s 452 - 595

¹⁹⁹ *ibid*, s 467

för ifrågavarande skada redan var förhållandevis hög och så att säga kan betraktas som huvudorsaken. Anderssons diskussion av fall där den skadelidande reagerar extremt starkt på ett förhållande orsakat av skadevållaren ger stöd för ett sådant antagande.²⁰⁰

”Just vid sådana uppseendeväckande reaktioner ligger det nära till hands att misstänka skadelidandeegenskaper som den egentliga skadeorsaken [min kursivering]; den skadelidande hade kunnat hetsa upp sig, bli skrämmd av eller alkoholbenägen av i princip vad som helst.”

Citatet kan tolkas just som om sannolikheten för att skadan, d v s den psykiska reaktionen, skulle inträffa var så hög redan utan skadevållarens handling att denne inte skall behöva lastas för att han bidrog med droppen som fick bägaren att rinna över. Redan Anderssons ordval tyder på att det i själva verket är ett kausalresonemang som förs.

Det kan här vara på sin plats att jämföra ett kausalresonemang i termer av sannolikhet med ett i termer av nödvändiga och tillräckliga betingelser. Jag har tidigare (3.1) argumenterat för att den förra metoden är att föredra, bl. a för att för bedömningen relevant information går förlorad med den senare. I de fall där det för ansvar fordras att culpamomentet ökar sannolikheten för skada mer än marginellt blir skillnaden i detta avseende tydlig; culpamomentet kan ju betraktas som en nödvändig betingelse för skadan oavsett i vilken grad den inverkar.

Man kan fråga sig om ett sålunda uttryckt krav på att culpamomentet skall ha ökat sannolikheten för skada avsevärt i förhållande till redan föreliggande sannolikhet är gemensamt för alla fall av skadeståndsskyldighet. I så fall skulle de fall som med Anderssons teori förklaras med en hänvisning till den skadelidandes riskområde kunna föras in under skadevållandeperspektivet. För att besvara denna fråga krävs emellertid en empirisk undersökning för vilken det saknas utrymme i detta examensarbete. På samma sätt som jag tagit den normativa culpabedömningen för given, har jag för denna undersökning vidkommande accepterat Anderssons normativa riskområdesavgränsning. Däremot har jag, förhoppningsvis, visat att kopplingen mellan dessa normativa områden och inträffad skada avgörs med hjälp av ett kausalt tänkande, d v s att kopplingen i sig inte är normativ. En intressant konsekvens är dock att kopplingen till en normativt avgränsad orsak automatiskt gör ansvarsområdet flexibelt i förhållande till rättspolitiska överväganden.

²⁰⁰ *ibid*, s 503

7 Avslutning

Det övergripande syftet med denna uppsats kan sammanfattas som ett försök att avgränsa det juridiska orsaksbegreppet som undersökningsobjekt. I kap fyra har jag visat hur de grundvalar på vilka juridiken bygger sin uppfattning om kausalitet är oberoende av ett eventuellt metafysiskt orsakande (4.2). Problem hänförliga till fastställandet av metafysiska kausala förbindelser saknar därmed relevans för juridikens vidkommande. Icke desto mindre har framkommit att den mänskliga kunskapen, inte minst den naturvetenskapliga, måste utgöra grunden för fastställandet av kausalitet i juridiken, även om processrättsliga regler kan leda till ett annat bedömningsunderlag i det enskilda fallet (4.2.2). Det juridiska bedömningsunderlaget sammanfaller därmed med det från metafysik fristående bedömningsunderlaget för vad jag kallat det naturvetenskapliga orsaksbegreppet 2 (avsnitt 4.1). Eftersom utsagor om negativ kausalitet tycks användas också i dylika mer triviala naturvetenskapliga kausala utsagor finns, vilket ibland gjorts gällande, inte av denna anledning skäl att anta att det juridiska orsaksbegreppet skulle ha en annan innebörd. Det tycks för övrigt rimligt att anta att detsamma gäller varje mänsklig användning av begreppet.

Vidare har diskuterats huruvida det finns skäl att anta att det juridiska orsaksbegreppet skiljer sig från det naturvetenskapliga genom att till sin natur vara normativt (5.2.1). I denna undersökning har, förutsatt att den juridiska frågan om kausalitet kan särskiljas från ansvarsfrågan, inget framkommit som talar för att så skulle vara fallet. Den normativitet som användningen av ett obestämt begrepp resulterar i, är i sig lika aktuell för naturvetenskapen som för juridiken. Däremot har kontextens betydelse för utpekandet och avgränsningen av orsak betonats (5.2.1.1). Denna avgränsning är därmed, genom att vara ett resultat av ansvarsfrågan, tveklöst normativ. Den juridiska kausalrelationen i sig har sålunda identifierats som R_I i formeln $\$x((xR_Iy)\vec{E}A)$. Det är detta R_I som bör utgöra jämförelseobjekt vid en undersökning av huruvida det finns materiella skillnader mellan vad juridiken och naturvetenskapen avser med orsakande.

För att en diskussion av kausaliteten i juridiken alls skall vara motiverad, krävs att det med fog kan antagas att juridiken de facto använder sig av kausalitet. I kapitel 2 har jag därför kort diskuterat användningen av kausalitet som förutsättning för ansvar. Som framgått har emellertid på senare tid kritiska röster mot kausalitetens förmodade betydelse i den juridiska argumentationen höjts. Särskilt har kritiken avsett kausalitetens betydelse för fastställandet av ansvarets gränser. I kapitel 6 har jag försökt visa hur också en av dessa kritiker förefaller använda kausalitet för att ge konsekvens åt normativiteten. Min slutsats i denna del är därmed att normativitetens betydelse också för en "alogiker" stannar vid avgränsningen av orsak, x (i detta sammanhang "culpamomentet", avsnitt 6.3.4.2), medan det är kausaliteten mellan den sålunda avgränsade orsaken och inträffad skada som utgör grund för ansvar.

Litteraturförteckning

- Agell, Anders *Orsaksrekvisitet och beviskrav i skadeståndsrätten*, Festskrift till Ekelöf, Stockholm 1985 (Efterskrift 1993)
- Andersson, Håkan *Skyddsändamål och adekvans*, Uppsala 1993
- Andersson, Håkan *Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem?*, Festskrift till Anders Agell, Göteborg, 1995
- Andersson, Håkan, *Prolegomena, introduktion till skyddsändamålsläran*, JT 1994 – 95, s 392 ff
- Bengtsson, Bertil *Om jämkning av skadestånd*, Lund 1982
- Cartwright, Nancy *How the laws of physics lie*, Oxford, 1983
- Cartwright, Nancy *The dappled world*, Cambridge, 1999
- Dowe, Phil *Preventions and omissions*, utkommande
- Dufwa, Bill *Flera Skadeståndsskyldiga*, Stockholm, 1993
- Ekelöf, Per Olof *Rättegång IV*, 6 uppl. Göteborg 1995
- Eng, Svein *U/Enighetsanalyse*, Oslo 1998
- Hart, H. L. A och Honoré, A. M *Causation in the law*, Oxford 1959
- Halldén, Sören *Sannolikhetens logik*, Lund 1973
- Hellner, Jan *Skadeståndsrätt*, 6. uppl. Stockholm 2001
- Hellner, Jan *Anm Hart – Honoré*, SvJT 1960, s 525 f
- Hellner, Jan *Anm Håkan Andersson*, JT 1993 – 94, s 840 ff
- Hellner, Jan *Causality and causation in the law*, Legal Theory, Scandinavian Studies in Law Volume 40, Stockholm 2000, s 110 ff
- Hesslow, Germund *Two notes on the Probabilistic Approach to Causation*, Philosophy of science 43, 1976, s 290 - 292
- Hesslow, Germund *Explaining differences and weighting causes*, Theoria 49, 1983, s 87 - 111
- Hoflund, Olle *Om farebegreppet i straffrätten*, Stockholm 1967
- Hume, David *A Treatise of Human Nature*, Oxford 1888
- Jareborg, Nils *Straffrättens ansvarslära*, Uppsala 1994
- Jareborg, Nils *Straffrättens gärningslära*, Malmö 1995
- Kant, Immanuel *Critique of Pure Reason*, Hong Kong 1993
- Karlgren, Hjalmar *Skadeståndsrätt*, Stockholm 1965
- Kistler, Max *Causalité et lois de la nature*, Paris 1999
- Kries, J von *Über den Begriff der objectiven Möglichkeit und einiger Anwendungen desselben*, 1888
- Mackie, John *The cement of the universe*, Oxford 1974
- Mellor, D. H *The facts of causation*, London 1995
- Mill, John Stuart *A system of Logic Ratiocinative and Inductive*, London 1941

- Persson, Johannes *The determinables of explanatory mechanisms, Synthese* **120**, 1999, s 77 - 87
- Persson, Johannes och Sahlin, Nils – Eric *A fundamental problem of causation (with no solution),*
www.lucs.lu.se/spinning/categories/decision/Persson_Sahlin/Persson_Sahlin.pdf
- Popper, Karl *The logic of scientific discovery*, London 1959
- Quine, W. V *Two dogmas of empiricism*, From a Logical Point of view, Harvard 1953
- Peczenik, Aleksander *Causes and damages*, Lund 1979
- Russell, Bertrand *On the notion of cause*, Mysticism and logic, New York, 1918
- Sintonen, Matti *Causation and the legal point of view*, XVI Oikeustiede Jurisprudentia, Helsingfors 1983
- Strahl, Ivar *Adekvansläran*, Teori och praxis, Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren, Stockholm 1964
- Strahl, Ivar *Orsaksrekvisitet i straffrätten*, Festskrift till Ivar Agge, Stockholm 1970
- Töllberg, Dennis *Hjärtat måste döma*, SDS, 2000.07.09
- Åqvist, Lennart *Kausalitet och culpaansvar inom en logiskt rekonstruerad skadeståndsrätt*, Uppsala 1973
- Code pénal
- SOU 1996 : 185

Rättsfallsförteckning

NJA 1962 s 469

NJA 1976 s 458

NJA 1982 s 421

NJA 1982 s 622

NJA 1983 s 3

NJA 1985 s 544

NJA 1989 s 552

NJA 1990 s 354

NJA 1991 s 217

NJA 1993 s 764

NJA 1996 s 564